

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

ԵՕԹԸ ԵՕԹՆԵԱԿՆԵՐԸ

Ո՛ւր որ ալ իշած լինի անոր խմաստը մեր այժմեան կենցաղական ըմբռնումներուն մէջ, Մեծ-Պահքը կը պահէ տակաւին իր նշանակութիւնը, մեր ծիսական կազմին մէջ՝ խորհրդաւոր պաշտամունքի իր սրտազրաւ քաղցրութեամբը, և մեր բարոյական կեանքին մէջ՝ հոգևոր մտամոխրումի և կրօնական խտրութիւնի հրաւիրող ձգողականութեամբ մը, որուն հանդէպ չեն կրնար մերժումի կեցուածք պարզել ամենէն սկեպտիկ սիրտերն անգամ:

Սքանչելի է արդարև մեր պատուական նախնեաց խորհրդագրած ոգին, որ կրցեր է, Դրիստոնէութեան տօնը կանխող այս եօթը եօթնեակներու յիսնօրեայ շրջանին մէջ, դասաւորուած պատկերներու շարթէ շարթ յաջորդականութեամբ մը, աստիճանաբար ընդլայնելով՝ հաւատացեալին սիրտին մէջ հետզհետէ մշակել մեր կրօնքին ամենէն հիմնական մէկ հարցը, որ խարխիսն իսկ է մեր բարոյականին, և որուն ամբողջական բայց կէտ առ կէտ ըմբռնումովը միայն հնար պիտի ըլլար հասկնալ մեր Փրկչին շարժարանաց, մահուան և յաւրութեան խորհուրդը:

Այդ հարցը, «բարոյական ազատութեան» կամ մեղքի դէմ կռիւին սկզբունքն է ինքնին, զոր սխալ պիտի չըլլար այսպէս բանաձևել. անվերջ կռիւ մըն է մարդուն կեանքը, նիւթին և խորհուրդին, երկրաքարշ կիրքերու և բարձրագոյն իտէալի մը միջև մղուած մշտական պայքար մը, որ ուրիշ բան չէ ըստ ինքեան եթէ ոչ մարդուն բարոյական արժանաւորութեան փորձահանդէսը:

Աստուածաշունչը, «մեր մոլորակին վրայ բարիին ու չարին միջև մղուած անհղ պատերազմին այս անբաղդատելի դիւցազներգութիւնը». պատմութիւնը, որուն ներկայացուցած դէպքերու խորքին մէջ, շահուած կամ կորսնցուած սահմանի կռիւներուն և ինկող կամ բարձրացող պետութեանց տարեգրութիւններէն աւելի, ժողովուրդներու և զանոնք վարողներու հոգւոյն մէջ կատարուած բարոյական ոգորումներու պատկերն է որ կը շարժի. զրականութիւնը, որ կիրքերու իրական կամ արուեստագործուած տեսարաններուն մէջէն մարդկային հոգիին զեղեցկութիւնը կամ սաքսափը կը ցուցադրէ. տիեզերական ողջմտութիւնը վերջապէս, ամենէն աղարտիչ ներգործութեանց ներքև իր նախկին յըստա-

կուլթիւնը միշտ ալ պահած այս զգացումը . ասոնք ամէնքը , այլ և այլ կերպերով , այսինքն իւրաքանչիւրն իր եղանակով , կը հաստատեն այդ կուլիւն իրականութիւնը :

Մարդս չի կրնար հրաժարիլ , ինչպէս թերևս քիչ մը ճշմարտագանցօրէն կ'ըսէ քրիստոնեայ իմաստասէր մը , ոչ իր մեղքերէն և ոչ ալ Աստուծմէ : Մինչ մէկ կողմէն մարմինին բնազդը այս աշխարհին կը կապէ զինքը , միւս կողմէ խորհրդաւոր ձգտում մը զայն միշտ կ'ուզէ գէպի անտեսանելի աշխարհ մը : Դէպի չարը հակամիտութիւնը , ըստ Ս. Գրքին նոյն իսկ , որոշ չափով մը բնածին վիճակ մըն է կարծես մարդուն մէջ . բայց բարիին տենչը , ինչպէս աւելի պայծառօրէն կը հաստատէ Աւետարանը , անոր հոգիին ամենէն լուսաւոր զիծն է , և զերագանց ապացոյցը՝ բովանդակ արարչութեան մէջ անոր ունեցած գիրքին անժխտելի բարձրութեանը :

Արդ , ճիշդ այս գաղափարը՝ մեր կրօնքին և անոր բարոյականին ամենէն ամուր և սրտառուչ այս սկզբունքն է որ Մեծ-Պահքը պատկերազարդօրէն կը ներկայացնէ իր եկեղեցական սլաշտամունքի ամբողջ սարուածքին մէջ : Աղօթք և ընթերցում , երգ ու ծէս , այսինքն կրօնի զգացումն ու արուեստին ճաշակը ընդխառնուած են հոն իրարու , իմաստնօրէն դաշնաւորուած վայելչութեան մը մէջ ոգևորելու համար Աւետարանի ամենէն սքանչելի մտածումներէն մին :

Արագ և ամփոփ ակնարկով մը անցնինք եօթը եօթնեակներու այդ պատկերամատեանին մէն մի էջին առջեւ , տեսնելու համար թէ մեր նախնեաց հաւատքն ու տաղանդը յղացումի և արտայայտութեան ինչ մաքուր և կենդանի ներշնչումներով դրոշմած են անոնց վրայ , իբրև հնադարեան խճանկարի բեկորներու վրայ , առաքեալին հոյակապ բացատրութեան համեմատ՝ մեղքին դէմ « արեամբ չափ պատերազմելու » պարտաւոր մարդկային հոգիին փրկագործութեան աստուածային տուամը :

Անոնցմէ առաջինը , որ « Բարեկենդան » յորշորշուեր է , հաւանաբար Հին Հայ Հաւատքէն վերապրած և քրիստոնէական բարեքումով կերպաւորուած բառով մը , մարդուն ծագումին քրիստոնէական գաղափարը կը պանծացնէ :

Աստուծմէ՛ սերած ենք մենք . իրաւունք ունէր թէ՛ Առաքեալին ծանօթ հին հեթանոս բանաստեղծը , որ ըսեր էր թէ « Անոր (այսինքն Աստուծոյ) ցեղէն ենք մենք » (Գործք Ժէ. 28) , և թէ՛ ԺԹ. դարու ամենէն փայլուն քրիստոնեայ քերթողներէն մին , որ չքնաղ ներշնչումով մը ոգեր էր . « Ինչպէս աստուած մըն է մարդս , որ երկինքը կ'երազէ » : « Աստուածային իմ յափրանքներն , կ'ըսէ ուրիշ մը , պէտք է ծագում մ'ունենան , ի դուր կը փնտռեմ զայն իմ տղմուտ սրտին մէջ . կը լսեմ որ մէջս կուլայ օտարական մը վսեմ , որ իր անունն ու հայրենիքն ինձմէ ծածկած է իսպառ » :

Մարդկային սրտին համար որքան կազդուրիչ է այդ գաղափարներուն աստուածաշնչական սա յեւուածքը . « Աստուած իրեն նման , այսինքն հոգեղէն էութեամբ ստեղծեց մարդը . երջանիկ կեանք տնօրինեց անոր համար . դրախտը տուաւ անոր բնակարան » . ու որքան պարզ բայց վսեմ դարձուածքով մըն է

որ Շարականի բանաստեղծը կ'որոակէ այդ իմաստը, երբ կ'երգէ. «Հօրը էակից և Հոգին համադոյ բանը, իր պատկերը խառնելով մարդուն հոգանիւթ ընու-
թեանը հետ, դրախտին մէջ բնակեցուց զայն. երջանիկ էր մարդը հոն, Աստու-
ծոյ զգալի մերձաւորութեանը մէջ, երբ Անոր լոյսին ճառագայթը կը տպաւոր-
ուէր իր վրայ»:

Աստուծոյ՝ սերած է մարդը՝ ահա՛ սկզբունքը. մեր ծագումին յուշքով,
այսինքն Աստուծոյ մտածումով միայն կրնանք երջանիկ ըլլալ՝ ահա՛ և բարո-
յականը, ուղղութիւնը և կանոնը մեր կեանքին:

Այդ կեանքին երկրորդ հանգրուանը կը ներկայացուի յաջորդ կիրակիի
պատկերով, որ պատկերն է արտաքսումի գաղափարին:

Բարոյապէս և իրապէս՝ առասպել մը չէ բնաւ անկումին աստուածաշնչ-
նական պատմութեամբը. բնագրական անմեղութենէն զիտակից սրբութեան՝ այ-
սինքն կամաւոր հնազանդութեան տանող ուղին զայնքով ճամբայ մը եղած է
յաճախ մարդուն համար:

Երբ կամքն իր կորովը կը տրամադրէ առաւելապէս եսի զգացումին,
մարդկային ամենէն գեղեցիկ կարողութիւններէն կը ծնին ամենէն չարագործ
ոյժերը. բռնութեան և կործանումի գործիքներ, որոնք աւեր և ապականութիւն
կը սփռեն ամէն կողմ: Այսպէս է որ հանճարին ձիրքը, զիտութեան՝ զրակա-
նութեան եւ արուեստներուն մէջ, հեռացուցած է ստեղծ մարդերը Աստուծոյ,
ամբարիշտ հպարտութեամբ արբեցնելով միշտ նախ զանոնք:

Ու արժան է դիտել թէ մարդուն մեծութիւնը, իր մեծ ծագումին այս
փաստը, երեւան կուգայ իր այլասերումի ահաւոր վիճակին մէջ անգամ: Մինչ
անբանը իր գործել կրցած չարութեանց սահմանին մէջ կը մնայ ինչ որ էր,
մարդը՝ դժոխային գեղձամտութեանց մէջ հետզհետէ աւելի կը կատարելա-
գործէ իր կարողութիւնները: Տեսէ՞ք զիտօրէն նախամտածուած ոճիւրները, ո-
րոնք իրարու կը յաջորդեն ամէն օր. հանճարին զարհուրելի զիտերը՝ պա-
տերազմի արհաւիրքներուն մէջ, որոնք ջնջումին գործը անարկու ճարտարա-
ուեստի մը սոսկումներուն կը տանին շարունակ: Եթէ մէկ կողմէն անոր առա-
քինութիւնները բարձրագոյն ծագում մը կը ցուցնեն իր մէջ, միւս կողմէ՝
փնտրելու իր դիւային հնարամտութիւնները ինկած աստուած մըն է որ կը մատ-
նանշեն անոր մէջ: Այո՛, որովհետեւ որքան բարձրէն պատահի՝ այնքան սոսկալի
կ'ըլլայ անկումը:

Ընդունինք թէ մարդկութեան պատմութեան ճամբուն վրայ տեսնուած
քաղաքակրթական ելեւէջներու դէպքերը անկումներու և վերականգնումներու
ստուգութեամբ միայն կրնան բացատրուիլ. իսկ մեր հոգւոյն մէջ շարունակ յառ-
նող գերագանց վիճակի մը տեսնն ու կարօտը՝ կորուսուած գերագոյն նախալի-
ճակի մը իրականութեամբ միայն կրնան մեկնուիլ:

Անիրական հարցի մը վրայ չէ որ եկեղեցին կը հրաւիրէ ուրեմն մեր ուշը,
նախաժնողաց զրախտէ արտաքսումի աստուածաշնչական պատկերին առջև կանգ
առնել տալով մեզի:

Բայց փրկութեան գաղափարին և փրկագործութեան խորհուրդին ամենէն
կենդանի ներկայացումն է Անառակին առակը, Սուրբ Գրքի զրականութեան այս

մարդարիտը, որ Աւետարանին մէջ աւետարան մըն է ինքնին: Մեղքին դէմ մղուած կռիւին անհղ տեսարանն է անիկա. ու մարդկային հոգիին համար չկայ աւելի կազդուրիչ քաղցրութիւն մը, քան ինչ որ կը բղխի անոր զաղափարէն:

Քրիստոնէին համար ամենէն աններելի բանը անյուսութիւնն է. առանց բնաւ տարուելու ամբարհաւաճ հակումներէ, իրաւունք և պարտականութիւն ունի անիկա խորհելու թէ ինքը կորսուելու սահմանուած էակ մը չէ բնաւ, թէ Աստուծոյ համար անգին արժէք մըն է ինքը, հոգածութեան առարկայ՝ խանդաղատելի էակ մը, արժանի սիրոյ ամենէն անայլայլ զորովանքին, զոր մարդկային լեզուն հազիւ կրնայ արտայայտել ծնողական սրտի պատկերովը: Իր ամենէն մեղաւոր թարթափանքներուն մէջ մոլորած մարդն իսկ, բաւական է որ իր սրտին մէջ իսպառ չիջած չըլլայ փրկուելու իղձը, մոռցուած չէ տա-
կաւին Աստուծոյ սիրտին մէջ: Աւետարանը, կրօն փրկութեան, կորսուած մար-
դուն հետագոտութիւնն է:

Ամենավսեմ ներշնչումով մըն է որ օրուան շարականը այդ իմաստը կ'ար-
տայայտէ սա բառերով. «Որ լուսով աստուածութեան քո լուցեր զճրագ մար-
մնոյդ, ածեր աւել տան քո աշխարհի, վասն պատկերին քո զոր նորոգեցեր».
յանձին Քրիստոսի մարդացեալ Բանը, Աստուծոյ լոյսովը վառուած այն ճրագը
այսինքն յայտնութիւնն է որ աշխարհի տան մէջ յաւիտենականին կորսուած
պատկերը, այսինքն մեղաւոր մարդը կը փնտռէ:

Մեծ Պահոց Գ. Կիրակիի ընթերցուածներն ու՝ երգերը սրտազրաւօրէն
կ'ընդլայնեն այս զաղափարը, որ բարիին ու չարին միջեւ մարդկային հոգիին
մղած պայքարին աւելի պարզուած մէկ դիմայեղութիւնը կը յայտնէ:

Այդ պայքարին մէկ ուրիշ վիճակն է զոր կը ներկայացնէ, յաջորդ Կի-
րակիի Տնտեսին առակը: — Արմատը բոլոր չարիքներուն՝ որոնցմով աշխարհ կը
պաշարէ մարդկային կեանքը, ընդհանրապէս արծաթասիրութիւնն է, հարստու-
թեան տենչը, որ կամ շուայտ մսխումի սանձարձակութեանց մէջ կը կործանէ
և կամ ազահութեան զրկանքներով կը խեղդէ և կը տրորէ իրմով մոլեգնածին և
ուրիշներու կեանքը: Կիրքերն ու մոլորութիւնները, ա՛յդ ճամբով, ստացուած-
քին ծայրայեղութենէն դուրս ընազդէն է որ կը մտնեն հոգիէն ներս: Ա՛յդ
մեղքին զոհը պիտի ըլլար անառակ որդին, եթէ իր սրտին խորը անթեղուած
չըլլար տակաւին կայծ մը իր հօրը յուշքէն, որ ի վերջոյ սիրոյ ճամբան բացաւ
իր առջև դէպի ծնողական տունը:

Ստացուածքը կամ նոյն իսկ հարստութիւնը, իբրեւ կենցաղական կա-
րիքներու բաւարարութեան տեսակէտով երբեմն անհրաժեշտ եզոզ պայմաններ,
անշուշտ չեն կրնար իսպառ արհամարհելի նկատուիլ. ոյժ մըն է դրամը, զոր
կարելի է զործածել բարձր նպատակներու. բայց խեղ ոյժ մը, որ, չսանձա-
հարուած պարագային, կրնայ քանդել ամբողջ բարոյականը. խնդիրը՝ զայն բարի
ուղղութեան մը վրայ պահել կարենալու եւ հոգեւոր կեանքի մէջ զայն ոյժերու
հաւասարակշռութեան տարր մը դարձնել զիտնալուն վրայ է. այդ բանը յա-
ջողցնելու տեսակէտով՝ սքանչելի տիպար մըն է Տնտեսը, որ կըցաւ իրարու
հետ հաշտեցնել հացին ու պատիւին զգացումները, ու ներդաշնակուած կցոր-
դութեան մը մէջ լծորդելով իմաստութիւնը, բարութիւնը և կամքը, իր խախ-

տաժ ապագան կը շինէ ուրիշներուն ոչ թէ կործանումովը —, ինչպէս կ'ընեն յաճախ աշխարհի հողիովը խանգարուած սիրտեր — այլ ընդհակառակն կանգնումովը:

Միխիթարուի՝ միխիթարելով, շինուի՝ շինելով. այս է Աւետարանի բարոյականին պահանջը: Ընկերային կեանքի խաղաղութիւնը կրնայ ստացուիլ մըտաւորական, բարոյական, տնտեսական, քաղաքական և մարդկութիւնը դէպի կատարելութիւն մղող ոյժերուն տնտեսութեամբ և հաւասարակշռութեամբ միայն: Անկանոնութեան ծնունդն է միշտ մեղքը. ու անոր դէմ կռիւին, այսինքն բարոյական կռիւին լաւագոյն զէնքերէն մին է իմաստութեամբ և բարութեամբ կառավարուած կամքը:

Որպէսզի սակայն հնար ըլլայ այդ կռիւը մղել անյեղ վճռականութեամբ, որպէսզի մեր մահկանացու քայլերը գեղեւկոտ տարուերունմներու չմատնուին փրկութեան քարքարուտ ճամբուն վրայ, և կորուստի վիհերը, որոնք ամէն վայրկեան մեր առջեւ կը բացուին թակարդող հրապոյրներու ներքեւ, չփորձեն զմեզ, պէտք է որ մեզի հետ ունենանք միշտ Աստուծոյ խորհուրդը. անոր լոյսը միայն, ինչպէս Արիադնէի թելը՝ լաբիրինթոսի վտանգաւոր խաւարին մէջէն, պիտի կրնայ առաջնորդել զմեզ փորձութեանց զահալէժներով լի այն մութ բաւիղին մէջ, որ աշխարհն է: Արդ, այդ լոյսը կարելի է անշէջ պահել հողին խորը՝ Աստուծոյ հետ տեսական հաղորդութեան այն եղանակով, զոր աղօթքով միայն կարելի է ունենալ:

Աղօթել զիտնալ կը նշանակէ ոչ միայն ցանկալ փրկութեան, այլ մանաւանդ հաւատալ անոր կարելիութեան: Աստուծոյ կամքին յայտնութիւնն է որ պիտի ցուցնէ մեզի թէ որո՞նք են այդ կարելիութեան պայմանները. ու աղօթքը սրտին մէջ վառուած ճրագ մըն է կարդալու համար զերագոյն իմաստութեան օրէնքը, Աստուծոյ կամքը: Անձանձրոյթ աղօթել՝ ըստ Տէրունական պատուէրի, կամ «աղօթից ստէպ կալ» ըստ առաքելական յանձնարարութեան՝ զայդ կը նշանակեն, ու ե. Կիրակիի Դատաւորի առակին մէջ նկարագրուած աղօթաւոր կրնը այդ խորհուրդն է որ կ'անձնաւորէ:

Իր աստուածագործ երջանկութիւնը կորսնցնելէն ետքը վերստին փրկութեան լոյսին դարձած և անոր ճամբան մտած մեղաւորը երբ արթուն պատուիրանապահութեամբ և հոգեւոր կեանքի զգաստ տնտեսութեամբ կը յաջողի անշեղ ուղղութեան մը վրայ դնել իր բարոյականը, շուտով կը սկսի ներքին վերանորոգումի վիճակը: Հաւատացեալին կեանքին ամենէն անոյշ ժամն է այս. վասզի երբ մաքրութիւնը ներքուստ կը կատարուի, կամ, Աւետարանի պատկերով, երբ բաժակը ներսէն է սրբուած, աճումը, որ անթերի և արագ կատարուելու համար պէտք ունի ապականութենէ զերծ մթնոլորտի, կը յառաջանայ արդիւնաւորապէս:

Իր փրկութեան հաւաստիքովը պայծառացած հոգին այն ատեն կը լեցուի երանական բերկրանքով մը, որ ներքին առողջութեան մը զգացումին պարզեւած զոհունակութիւնն է բովանդակապէս: Ինչպէս կ'ուրախանայ ապաքինումի սկսած հիւանդը՝ տեսնելով բժիշկը, նոյնպէս զուարթ քաջութեամբ կ'ոգևորուի մեղքին դէմ կռիւէն յաղթական դուրս եկող հոգին, իր երազած իր

տէալին ողջագործումին մէջ մօտեցած զգալով ինքզինքը իր Աստուծոյն: Մօտաւորութեան այդ զգացումը, որ ահաւոր պիտի ըլլար ինկած և վերականգնումի ամէն յոյսէ զրկուած սրտին համար, հրճուանք և խրախոյս միայն կ'ազդէ իրեն, որովհետեւ իր խղճին իսկ վկայութեամբը համոզուած է այլ ևս թէ իր քայներուն ներքեւ ոտնահարուած է մեղքին վիշապը:

Այդ բերկրալից զուարթութիւնն է որ կը հնչեցնէ Շարականին քնարը: Զ. Կիրակիին, Սաղմոսերգուն (ՂԵ. 12) մտաքանչութենէն փոխ առնուած ներշնչումով մը երգելով. «Յնձամբ եւ մեք ծառք անտառի, ընդ զալուստ Տեառնդ կրկնակի»: ինչպէս առողջ կենսունակութեամբ աճած ծառերը, եթէ ի վիճակի լինէին զգալու, պիտի խողային ցնծալից խայտանքով, տեսնելով յօտոց ի ձեռին իրենց եկող իրենց տէրը, վստահ լինելով թէ անիկա ոչինչ պիտի գտնէ իրենց վրայ՝ արժանի հատումի, նոյնպէս սրբուած և արգարացած մեղաւորը անհուն եւ խանդաղատազին ոգեւորութեամբ մըն է որ պիտի դիմաւորէ իր փրկիչը, երբ իր հաւատքը կամ եկեղեցին կ'աւետէ Անոր մօտենալը իրեն:

Ու եօթներորդ կամ վերջին այսինքն աւագ եօթնեակը կը ցուցադրէ աշխարհի փորձութեանց յաղթած, հաւատքով և յոյսով և սիրով զօրացած մարդուն այսինքն ճշմարիտ քրիստոնէին անցքը՝ Գրիստոսի շարժարանաց և մահուան արհաւիրքներուն մէջէն դէպի անոր յարութեան փառքը, որ պսակն է փրկազործութեան խորհուրդին:

Եօթը եօթնեակներուն այս պատկերաշարը նկարագրական պատմութիւնն է մեղքին դէմ հոգիին մղած պատերազմի տռամին, տեսակ մը աստուածաշնչական ոգիսական, ուր կը տեսնենք թէ մարդկային կամքը, Աստուծոյ զգացումովը ոգեւորուած եւ շնորհաց լոյսէն առաջնորդուած, ի՞նչպէս կրնայ առաթուր կոխել ամէն վտանգ եւ փորձութիւն եւ աներկմիտ վստահութեամբ դիմել դէպի իր բարոյական ճակատադրին իրականացումը:

* * *

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԵՒ ՄՏԱՆԻՄԱՆ ՅՈՒՐԵՐ

ՇՆՈՐՀՔ ԵՒ ԱՐԴԱՐՈՒԹԻՒՆ

Շնորհքը, այնպէս ինչպէս Աւետարանը կը ներկայացնէ զայն, ամենէն փայլուն պարգևը, ամենէն հանդիսաւոր օրհնութիւնն է զոր օրէնքը կրնայ ընդունիլ թոյլ ներողամտութիւնը և հնչող անհոգութիւնը չէ անիկա տկար հօր մը, որ, իր խստութենէն յոգնած, աչքերը կը գոցէ յանցաւոր զաւկի մը թերութիւններուն առջև: Անդործութիւնը չէ անիկա մախկոտ կռաւորութեան մը, որ, չկարենալով խափանել անկարգութիւնները, թոյլ կուտայ որ քնանայ օրէնքը, ինքն ալ քնանալով անոր կողքին: Սուրբ բարութիւն մըն է անիկա, տկարութիւն չճանչցող սէր մը, որ թէ՛ կը ներէ և թէ իրաւունքը տեղը կը տանի: Կարելի չէ րնաւ որ կարգուկանոնի գերադոյն տնօրէնը թոյլատրելի գտնէ անկարգութեան ստուերն իսկ, ոչ ալ՝ որ Աստուած, որ նոյն ինքն սրբութիւնն է, աննկատ թողու իր տուած սուրբ օրէնքներուն ամենազոյզն խախտուի: Ասոր համար է որ դատադատութիւն ալ կայ փրկութեան մէջ. Աստուած չկրցաւ զմեզ փրկել՝ առանց ինքն զմեզ հագնելու, ոչ ալ մենէ մէկը դառնալ՝ առանց մեր տառապանքն իր մէջը ամփոփելու: Խաչը, թէ՛ շնորհաց և թէ՛ օրէնքին յաղթանակի նշանն է նոյն ատեն: Ի՞նչքա՞յ խորհուրդին խորը, ու պիտի տեսնէք թէ քան զայն ոչինչ աւելի գերլիբրոյ է բանականութենէն, և քան զայն ոչինչ աւելի համաձայն է անոր: Ու ձեր մարդկային բոլոր գիւտերուն մէջ ի զուր պիտի փնտռէք ուրիշ գաղափար մը որ կարենայ այնքան ներդաշնակօրէն փայլեցնել այն բոլոր ստորոգելիները, որոնցմէ կը բաղկանայ Աստուծոյ կատարելութիւնը:

Ա. Վ.

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

ՅԻՍՈՒՍԻ ՄԿՐՏՈՒԹԻՒՆԸ

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՄԿՐՏԻՉ ԵՒ ՅԻՍՈՒՍ ՔՐԻՍՏՈՍ

Մարդկային ամէն զարգացում կ'անցնի վճռական պահերէ, որոնք լոյս աշխարհ կը հանեն յամբօրէն հասունացած և մինչև աշխատեն Աստուծոյ միայն ծանօթ տնօրինութիւններ: Այդ բախտաբոշ ժամը հնչած էր վերջապէս մարդոց Փրկիչին համար. ազգանշանը տրուեցաւ Անոր հանգիպումովը Յովհաննէս Մկրտչին, իր կարապետին:

Մարգարէներու այս վերջինին գործին կրօնական տարողութիւնը կրկնակ կերպաբանքներով կը ներկայացնեն մեզի Ս. Գրքի պատմութեանը: Յովհաննէս կը խօսի և ծէս մը կը հաստատէ:

Անիկա ամենէն առաջ կը քարոզէ մերձաւորութիւնը դաստաստանին, ուսկից կ'երգակացնէ զՂուծի հարկը: «Ապաշխարեցէք, կը գոչէ, զի մերձեալ է արքայութիւն երկնից» (Մատթ. Գ. 2): Այլապէս ըսելով, եթէ Յովհաննէս կ'ուզէ բարոյական կերպարանափոխութիւն մը յառաջ բերել ժողովուրդին մէջ, պատճառն այն է որ կ'ուզէ զայն պատրաստել ընդունելու առտուածային թագուորը, որ պիտի գայ: Ժամանակը լրացած է: Հասկնալի է թէ ինչո՞ւ համար Իսրայէլ, լսելով այս յայտարարութիւնը՝ խորունկ յուզումի է մատնուած, և թէ ինչու համար անոր պետերը — հակառակ որ յետոյ բաւական անտարբեր մնացին այս մասին — չկրցան զիմադրել անհղաստահեղելի մը պէս պայթող այն պատգամին առաջին բաղխումին, և տատամումի մատնուեցան, երբ առաջին տեղամ անոր մասին խօսուեցաւ իրենց (Ղուկ. Է. 30, Մատթ. ԻԱ. 25-27): Ամբոխական զեղում մը, տղային շարժում մըն էր եղածը, անբաղդատելի կերպով հզօր. Հրէաստանի բոլոր կողմերէն կը խոժէին՝ երթալ լսելու Յովհանի խտականաց մարդարէն (Մարկ. Ա. 5, Մատթ. Գ. 5, 6):

Բայց Յովհաննէս Մկրտիչ չէր ուզեր խորութիւն իր խօսքին յառաջ բերած այդ խանդավառութենէն: Իրեն կեղակարծ կը

թուէր այդ բուն ոգևորութիւնը. ուստի իր բոլոր ոյժովը կ'ուզէր հանդարտեցնել զայն: Պէտք է զիտել թէ ի՞նչ լեզու կը գործածէ անիկա ամբարտաւան այն Հրեաներուն հանդէպ, որոնք կ'երեւակայէին իրենց սերնդական ծագումով իսկ արդէն իրաւունք ձեռք բերած ըլլալ երկնային թագաւորութեան մէջ մօտ գործելու: «Մի՛ համարիլիք տակ յանձինս, կը գոչէ անիկա, թէ ունիմք մեք հայր զԱբրահամ. առեմ ձեզ զի կարող է Աստուած ի քարանցս յայացանէ յարուցանել որդիս Աբրահամու» (Ղուկ. Գ. 8, Մատթ. Գ. 9): Ինչ որ Տէրը կ'ուզէ, արդարեւ, միտքի և հետեւաբար վարքի փոփոխութիւն մըն է, որ միայն կրնայ տեւական արդիւնքներ յառաջ բերել: Իսկ Իսրայէլացի բարեկարգիչը ամենէն ազգու կերպին կը զիմէ, գործունէութեան ամբողջ ծրագիրը մը գծելով. կը պահանջէ որ զեղծումները ջնջուին, և ամէն ոք կատարեալ ուղղամտութեամբ արդարութիւն ընէ իր մերձաւորին (Ղուկ. Գ. 10-14):

Հասկնալու համար այս քարոզութեան իմաստը, պէտք է զգուշանալ զուգակը՝ ռելէ զայն արդարացումի այն վարդապետութեան հետ, զոր աւելի յետոյ պիտի ընդլայնեն առաքելները: Յովհաննէս Մկրտիչ, — թո՛ղ չմոռցուի այս կէտը, — բնաւ յաւակնութիւն չունի մարդոց փրկութիւն տալու. անիկա կը բաւականանայ Անոր ճամբան միայն հարթելու: Բայց եթէ այս պարտաւորութիւնը զղջում կը պահանջէ իրրեւ հարկաւոր պայման, քանի որ ինքզինքը մեղաւոր յայտարարելով է միայն որ մարդ կրնայ իրականացնել փրկութեան գործը, այս կերպով ձեռք բերուած բարեքուստ ալ ա՛յն տառն միայն իրական պիտի երևի երբ իրեն հետ բերէ անոր ոյժին և լրջութեանը վկայող փոփոխութիւններ: Այս է ուղիղ և բոլորովին գործնական նըպատակը կարապետին խօսքին: Իսրայէլը անոր մղելու համար, Յովհաննէս չի խնայիր ո՛չ խճիժ և ո՛չ սպառնալիք: Կը թօթուէ ամբոխը թափովը իր կշտամբանքներուն, որոնք սայրասուր սուսերի մը հարուածներով կարծես կը զարնեն: «Մընունդք իժից, կը ձայնէ իր շուրջն եղողներուն, ո՞ր եցոյց ձեզ փախչիլ ի բարկութենէն որ զալոցն է. . . ահա տապաւ առարմին ծառոց զնի. ամենայն ծառ, որ

ոչ առնել զպատու դարի, հատանի և ի հոգւ արկանին» (Ղուկ. Գ. 7-9, Մատթ. Գ. 7-10): Ուրիշ խօսքով, եթէ Մեսիան մերձ է, առնիկա կուզայ ոչ միայն օրհնելու համար իր ժողովուրդը, այլ նաև պատուհասելու խեղճերը: զգուշացէք ուրեմն և ապաշխարեցէք:

Պէտք է երեւակայել տպաւորութիւնը, զոր այս հատու խօսքերը հարկ է որ յառաջ բերած ըլլան. Յովհաննէս, սակայն, չի գոհանար միայն քարոզելով. անիկա կը խտայնէ իր ուսուցումը և անոր մարմին կուտայ ծէսի մը մէջ: Թէ անոր ժամանակակիցները իր գործին ամենէն յատկանշական կողմը ա՛յդ բանը նկատեցին, կը հասկըցուի անոր տրուած «մկրտիչ» անունէն: Հակառակ որ լուսացումը հրէական սովորութեան կամ մարգարէներուն ընտանի եղած կարգ մը պատկերները յիշեցնող բան մըն էր Յովհաննէս հաստատածը, այնու ամենայնիւ իր ճշգրտութեամբ այս ձեռքով բռնողին նոր բան մը նկատուեցաւ ան, վասնզի ռաբբիներու յիշած նորադարձի մը կըրտութիւնները յետնադոյն ծագում մը ունին: Եւ սակայն, բացայայտ է այս տարրոգութեան իմաստը: Ինութեան մէջ, ջուրը գերազանցապէս մաքրիչ տարրն է. ուստի ամենուն աչքին առջև կ'ուզէր թափանցիկ յստակութեան նշանով մը ցուցնել թէ Աստուծոյ թագաւորութեան բարիքները վայելելու համար Իսրայէլ պէտք է լուսացուի իր ազգերէն: Արդ, այս փոփոխութիւնը ա՛յն ատեն միայն կրնար իրական ըլլալ, երբ կատարուէր ապաշխարութեան անկեղծ զգացումով մը, ինչ որ կը բացատրէ յառաջագոյն խոստովանութիւնը, զոր մարգարէն կը պահանջէր իրեն գիմոզներէն (Մարկ. Ա. 5, Մատթ. Գ. 6) եւ սահմանը՝ զոր Աւետարանները կը գործածեն, երբ կը խօսին իմասին «մկրտութեան», ապաշխարութեան ի թողութեան մեղաց» (Մարկ. Ա. 4, Ղուկ. Գ. 3):

Պէտք չէ մոռնալ սակայն որ, եթէ այս արարքը կը խորհրդանշէ բարոյական մաքրութիւն, ան չի կրնար իրականացնել զայն, ինչպէս կարապետը զայդ կը հասկըցնէ արդէն բաղդատութեամբ զոր կ'ընէ ընդմէջ իր մկրտութեան և մկրտութեանը անոր՝ զոր օր մը իրեն Մեսիա պիտի յայտարարէ (Մատթ. Գ. 11, Մարկ. Ա. 8,

Ղուկ. Գ. 16): Այսպիսի է ահա կրկնակ' այսինքն թէ՛ խոնարհ և թէ՛ փառասուր' նրկարագիրը Զաքարիայի որդւոյն կատարած գործին: Իր ոյժը անոր մէջ է որ Հին Ուստը կը համառօտէ, աստուածային սրբութեան իր մեծ զաղափարով, և յանուն օրինական կրօնին կը հրաւիրէ Իսրայէլը ճանչնալ իր մեղքը: Բայց հոս է նաև Յովհաննէս տկարութիւնը, որ ոչինչ չ'աւարտեր, անկատար է ինչպէս իր ներկայացուցած օրէնքը: Իր ծէսին հաստատումը, ինչպէս նաև իր քարոզութիւնը կը ցուցնեն ստորագոյս գիրքը որ տրուած է իրեն. իր ամբողջ կարեւորութիւնը այն յարաբերութիւններուն մէջ է, զոր ունի Անոր հետ՝ որ պիտի գայ:

Ուստի Յիսուսի մկրտութիւնը, որ կարապետին առաքելութեան բարձրակէտն է, նոյն ատեն ազդանիչն է անոր նուագումին. առաւօտեան աստղը կը տժգունի երբ տրեղակը հորիզոնին վրայ կը բարձրանայ: «Նմա սարտ է աճիլ եւ ինձ մեղմանալ» կ'ըսէր մարգարէն (Յովհ. Գ. 30): Յիսուս իրեն երեսուն տարեկան էր (Ղուկ. Գ. 23), ոյժի հասունութեան հասակը, երբ, զուրս ելլելով իր երկարատե առանձնութենէն, Գալիլայէն գէպի Յորդանան եկաւ: Այդ միջոցին, Յովհաննէս տակաւին չէր տեսած զայն (Յովհ. Ա. 31, 33), հակառակ երկու ընտանիքներու ազգականութեան, ինչ որ կը հասկցուի՝ երբ նկատի առնուի երկուքին բնական զաւառներուն հեռաւորութիւնը, ինչպէս նաև Զաքարիայի որդւոյն վարած կենցաղը (Ղուկ. Ա. 80): Որովհետեւ ամէն նորադարձ որ անոր կը մօտենար պէտք էր նախապէս խոստովանիլ (Մարկ. Ա. 5, Մատթ. Գ. 6), այդպիսի խօսակցութեան մը մէջ էր անչուշտ որ Յիսուս ինքզինքը ճանչցուց: Փրկիչը սովորութեան հետեւելով իր մեղքերուն համար թողութիւն խնդրեց արդօք, ինչպէս կ'ուզեն հաստատել բազմաթիւ քննադատներ. ա՛յս է որ յայտնապէս կը հերքէ Աւետարանը. վասնզի ինչո՞ւ այն ատեն Յովհաննէս պիտի գոչէր, կարծես զարհուրած՝ իրեն եղած առաջարկութենէ մը. «Ինձ պիտոյ է ի քէն մկրտիլ, և զու առ ի՞նչ գաս» (Մատթ. Գ. 14): Ստատկեաց մարգարէն, որքան ալ անողոք՝ ժողովուրդին վարքին վրայ ըրած իր գատումին մէջ, որքան ալ

սէզ՝ Հրէից զլիսաւորներուն հետ ունեցած իր յարաբերութիւններուն մէջ (Մատթ. Գ. 7, ևն.) իսկայն կը խոնարհեցնէ իր զլուխը. ինչպէս բացատրել այս կեցեալքի փոփոխութիւնը, եթէ Զաքարիայի որդին զինքը ամէն օր շրջապատող հազարաւոր միւսներուն նման ապաշխարող մը միայն ունենար իր առջև: Երբ հրաւէր կ'ըլլայ իրեն մկրտելու զՅիսուս, կարծես սրբապղծութիւն մը կը թուի ատիկա իրեն, ու ետ կը նահանջէ, բայց երբ իր խօսակիցը կը պնդէ, Յովհաննէս կ'աւանդի և կը հնազանդի անոր իրրեւ իր տիրոջը (Մատթ. Գ. 15):

Ինչ է ուրեմն տարողութիւնը այս գործին զոր Փրկիչը կը պահանջէ կատարելու համար, ինչպէս կ'ըսէ, «զամենայն արդարութիւն» (Մատթ. Գ. 15): Strauss կը պատասխանէ այս հարցումին, ըսելով թէ ասիկա Յիսուսի կողմէն յայտնի խոստովանութիւն մըն էր մեղքի, ենթադրութիւն՝ որ, ինչպէս ակնարկուեցաւ վերև, կը բաղխի Աւետարանի ամենայնապէս հասկըցողութեան: Shenkel Տէրոջը ենթադրութեամբ արարողութեան մէջ կը տեսնէ զԱսական աղտերէ սրբացում մը միայն. այսինքն Յովհաննէս՝ հաստատած ծէսը կը նմանցնէ մոսիսական լուսացումներուն, ինչ որ մարգարէին գործը կը մերկայցնէ այն բարձր ինքնատարրութենէն զոր բնաւ չեն ուրացած իր ժամանակակիցները: Ըստ Stapferի, Յիսուսի զրդապատճառները հետեւեալներն էին. «նախ կ'ուզէր ցուցնել թէ ինքը ամբողջովին կը յարէր Յովհաննէս գործին: Յետոյ, ինքն ալ կ'ուզէր կարգը անցնիլ խոնարհներուն և փոքրիկներուն, որոնք իրենց կապը խզած էին այլևս անցեալին հետ . . . վերջապէս Յիսուս որոշած էր քարոզել՝ ինչպէս Յովհաննէս, շրջիլ ամէն կողմ, ըսելով Մկրտչին պէս. «Ապաշխարեցեք զի մերձեալ է արքայութիւն Աստուծոյ»: Այս ամէնը կարկառուն կերպով չ'երևցնէր Փրկչին անձնաւոր վճռականութիւնը և անհատականութիւնը: Աւելի ճշգրիտ տեսութեամբ, զոր կ'ընդլայնէ բարձր լիզուով մը, Keim կը նկատէ Յիսուսի մկրտութիւնը իրրեւ յանձնառութիւնը իր մեծական գործին: Դադափարը ճիշդ է, բայց բաւական չէ աս. պէտք է, կարելի եղածին չափ, լա-

ւազոյնս բացատրել ինչ որ ներքին է եւ խորհրդաւոր՝ այս արտակարգ գործին մէջ: Կարապետը շրջապատող հրեաներուն համար մկրտութեան խնդրանքը համազօր էր աղտի յայտարարութեան: Արդ, Քրիստոս խոստովանելիք յանցանք չունէր, քանի որ իր մանկութենէն ի վեր, անգուց և անվրէպ մեծցած էր բարիին գործադրութեան մէջ: Բայց այս առանձնաշնորհութենէն կը ծնէր փորձութիւն մը. աշխարհի մէջէն անցած տառն առանձին մընալու, ու իր մենաւոր մեծութեանը մէջ անկարելի զոռնալու փորձութիւնը: Յիսուս հպարտութեան այս միտքն է որ ի բաց կը մերժէ իր մեծական գործունէութեան մուտքին վրայ յայն իսկ: Իր կեանքին գործը կորստաւանները փնտռել, մեղաւորը իրենց թշուառութենէն ազատել, իր բախտը բովանդակ մարդկութեան բախտին հաղորդելն է չէ՞ միթէ: Ասոր համար է որ Տէրը սկիզբէն իսկ կը յայտնէ թէ իր ընդունած և ընտրած կերպին համաձայն է որ կը վարուի հիմա. եթէ անձնապէս յանցապարտ չի կրնար ճանչցուիլ, աշխարհի աղտն է որ կը ստանձնէ իր մկրտութեան պահուն. ու քանի որ Յովհաննէս հաստատած ծէսը կը քողապերձէր մեղքը՝ ջնջելու համար միայն զայն, Քրիստոս իր վրայ կ'առնու անարգութեան այն բեռը, անկէջ ազատելու համար մարդերը, զորս կ'ուզէ փրկել: Անձուկ աղբրս մը կայ Յիսուսի պաշտօնին սկզբնական այս գործունէութեան և իր քաւարար մահուան միջև, մկրտութիւնը առաջին տեսարանն է ունայնացման և տառապանքի արիւնոտ այն ողբերգութեան, որ Դողգոթայի վրայ պիտի աւարտէր:

Բայց որովհետեւ Յաւիտեանականը կը բարձրացնէ անոնք որ զիտեն խոնարհիլ (Մատթ. ԻԳ. 12), զոհի ճամբուն վրայ առնուած այս քայլը կը ցուցնէ համապատասխան յառաջդիմութիւն մը Աստուծոյ շնորհաց ստացութեան մէջ: Խաչը, փառքի ճամբայ, յաղթանակ՝ փորձութեան դառնութիւններուն մէջէն. այս է ահաւասիկ Միխայիլի ասպարէզին համառօտումը (Փիլ. Բ. 6-11): Ընդունելով մկրտութիւնը, Քրիստոս իր անձը տուաւ մահուան, աշխարհի մեղքին համար. ու Աստուած այս վեհազոյն զոհողութեան կը պատասխանէ

իր սիրոյն ոչ նուազ չքեղ մէկ ցուցակութեամբ: Յիսուս երբ աղօթքի մէջ է, երկինք կը բացուի, ու Հոգին աղանակերպ կ'իջնէ անոր վրայ, մինչ ձայն մը վերէն իրեն կ'ուղղէ գերագոյն հաճութեան սախօսքերը. «Դու ես որդի իմ սիրելի, ընդ որ հաճեցայ» (Մատթ. Գ. 16, Մարկ. Ա. 10-99, Դուկ. Գ. 21-72, Յովհ. Ա. 32-34):

Յաճախ ըսուած է թէ Աւետարանը, որ նիւթապաշտութեան չափ կը դատապարտէ այլամերժ գաղափարապաշտութիւնն ալ, կը ներկայացնէ Յաւիտենականը՝ իբրեւ ազդող մարդկային էակին վերայ, իր ամբողջութեանը մէջ. անկէջ են անշուշտ արտաքին այն նշանները, զորս կը ցուցնէ Ս. Գիրքը և որոնք կ'ընկերանան եղելութեան մը, որուն տարողութիւնը բարոյական է բացարձակապէս: Ինչ ալ եղած ըլլան սակայն այս երևոյթները, — որոնք պարզ է թէ չեն նշմարուած ամբողջէն, և որոնց ինչ ըլլալը անկարելի է ճշդեղ աւելի մօտէն — եթէ աղանին կը խորհրդանշէ Հոգւոյն անթերի պատգամը, ու բացուած երկինքը՝ աստուածային իրաց լիակատար ճանաչումը, երկնային ձայնը անոնց վրայ կ'աւելնայ՝ վաւերացնելու համար այս հրաշքը, հրապարակելով մասնաւոր յարաբերութիւնը որ այս վայրկեանէն կը միացնէ զՔրիստոս իր Աստուծոյն հետ: Եղածը ուրեմն Պօղոսի տեսիլքին մէջ եղածին պէս զորդալից եղելութիւն մը չէ, ինչպէս բմանք ըսած են, այլ Փրկչին կրօնական գիտակցութեան և բարոյական ոյժերուն միաժամանակ զարգացումը, յառաջդիմութեան, կեանքի և ծանօթութեան մէջ: Ինչ որ Յիսուս կը նախազգար երկոտասանամեայ հասակին, այդ վայրկեանէն ալ յստակօրէն հասկցուած իրականութիւն մը եղաւ. ինքզինքը Որդի Աստուծոյ կը ճանչնայ ան, մարդոց եղածէն տարբեր իմաստով մը. համոզում՝ որ, մինչև իր էութեան խորը սուղուելով, այսուհետեւ պիտի ըսել տայ իրեն. «Ոչ ոք ճանաչէ զՈրդին եթէ ոչ Հայր» (Մատթ. ԺԱ. 27), «Ես և Հայր իմ մի եմք» (Յովհ. Ժ. 30): Բայց քանի որ ամէն ճշմարիտ գիտութիւն Աստուծոյ է ինքնին մի ոյժ, այն պահուն ուր Յաւիտենականը ինքզինքը կը յայտնէ Յիսուսի իբրեւ Հայր, անոր կը շնորհէ նաև իր Հոգիին լրութիւնը: Աստուած կուտայ

իր հրամայածը. Քրիստոս նուիրուած է իր փրկագործական պաշտօնին. Աստուած զայն կը ճօխացնէ շնորհներով՝ որոնք հարկաւոր են կատարումին համար այն գործին, որ անսահմանօրէն կը բացուի անոր քայլերուն առջև. այսինքն, Փրկչին մկրտութիւնը եթէ լրումն է իր պատրաստութեան ժամանակին, անկեա նոյն ատեն առաջին արարքն է իր մեսիական առաքելութեան պաշտօնին:

Աւելցնել պէտք է հոս թէ այս յիշատակելի դէպքէն նոյն իսկ, կը սկսի կարապետին երբեմնի մեծահոգակ գործին խոնարհումը: Յովհաննէս կը շարունակէ անշուշտ մկրտել (Յովհ. Գ. 23, 24), վասնզի անկեա ինքզինքը պարտաւոր կը զգայ աշխատելու ցորչափ կան հաւատքի հրաւիրելիք հրեաներ, և ցորչափ Աստուած իրեն չէ հրամայած քաշուիլ: Միայն թէ այլևս գալոց Մեսիայի մը, անձանթօք փրկագործի մը մասին չէ որ կը խօսի, այլ վկայելով թէ տեսած է զայն, ժողովուրդին մեծարանքին կը յանձնարարէ զՅիսուս: Յայտնի է թէ խմբագիր աւետարանները կ'անգիրտանան եղելութիւններու այս շրջանը, զոր չորրորդ աւետարանին միջոցաւ միայն կը ճանչնանք. ասկէջ է, գոնէ մեծ մասամբ, անհամաձայնութիւնը՝ որոնք յաճախ մատնանշուած են այս երկու վաւերագիրներուն մէջ: Արդարեւ շատ անհրաժեշտ է լեզուն զոր այս երկու զուգահեռական պատմութիւնները կը դնեն մարդորէին բերանը: Բայց այսպէս նկարագրուած երկու ժամանակաշրջաններուն միջև է որ կը զետեղուի Յիսուսի մկրտութիւնը՝ զայն մատնանշող միջադէպերուն հետ, որոնք նոր հորիզոններ կը բանան Զաքարիայի որդւոյն առջև: Բաց աստի, այս ձայնը, իր բրտութեանը մէջ այնքան ազնիւ, պիտի խեղդուէր բնութեան ձեռքով, ու օրինական կրօնի վկաներէն վերջինը, իր արիւնովը կնքելով իր դիւցազնական յարումը իր գործին, պիտի անհետանար տեսարանէն, թողով որ հոն միայնակ և անմոլոր յառաջանայ երկար ատենէ ի վեր մարդերուն խոստացուած դիւցազնը, որուն գալուստը պատրաստել էր ինքը հնազանդութեան և խոնարհ հաւատարմութեան այնքան սրտառու ոգւով:

Ժ. Պ.

ԿՐՕՆՔԻ ԻՄԱՍՏԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆԸ

Ե. ԶԳԱԼԸ, ԽՈՐՀԻՆ ՈՒ ԳՈՐԾԵԼԸ
ԿՐՕՆՔԻՆ ՄԷՋ

Մարդ էակին բնական հարստություններէն հղող այս երեք ոյժերը իրենց վաղի տեղը պահանջած են միշտ անոր կըրօնքին մէջ. ու մարդ անոնց պահանջներուն զոհացում տուած է այս կամ այն ձևին տակ: Ասոնցմէ իւրաքանչիւրին պատշաճ և համեմատական ընթացք մը, սակայն, չէ կրցած տալ առ հասարակ. մանաւանդ նախնական շրջաններու մէջ, երբ տիրական տարրն էր զգալը, գրեթէ անկարող գտնուած է միւս երկուքին պահանջներուն զոհացում տալ լիութիւն: Գրեթէ կ'ըսենք, վասնզի ամէնէն նախնական շրջաններուն իսկ, մարդ առաւել կամ նուազ չափով կրցեր է գործածել միտքը բնութեան երեւոյթներուն մէջ պատճառ և արդիւնքի, ու մասամբ ալ բնական օրինաց անփոփոխելիութեան համոզումով, առանց որոնց անկարելի պիտի ըլլար կեանքը: Անհատասարակչութեան այս երեւոյթը այսօր իսկ տեսնուած բան մըն է, միայն սա տարբերութեամբ, որ ոմանք կ'ամ իրենց մտքին ամենակարողութեան վրայ վստահելով, կամ առանց մտքին կարեւորութիւն ընծայելու կուրօրէն այլոց օրինակին հետեւելով, և կամ իրենց ազնիւ զգացումները անտեսել ջանալով կը դատարկեն սրտերնին ու ձեռնպահ կը մնան հոգեւոր գործերու մէջ. իսկ այլք՝ ընդհակառակն՝ իմացականութեան իր կարեւորութիւնը տալով հանգրծ՝ զարկ կուտան զգացողութեան, կ'անսան անոր, ու զայն կ'արդիւնաւորեն, Բասգալի հետ համաձայնելով՝ թէ *le coeur a ses raisons que la raison ne connaît pas*: Ու այս խեղալապաշտ համոզումը անոնց համար ներոյժ գորութիւն մը կ'ըլլայ որ իր զոհացումը կը փնտռէ հոգեկան վերացումներու և միտքի ապրումներու մէջ:

ա) Զգացում. — Նախնական շրջաններում իմացականութեան գաճաճ մնալուն, զգացողութեան յորդելուն, և առաջինին անբաւարարութեան պատճառով եղանակաւորումէ զուրկ և սանձարձակ մնալուն

համար մարդիկ ենթակայ էին տափակութիւններէ տարուելու: Այսպէս, բնութեանական երեւոյթներն ու աստուածներու կենցաղը իրենց հանգիստութեամբ մեկնելու հետեանքով կը կատարէին մարդկային կարգ մը բնական գործեր: Այս ուղղութեամբ շատ ըլլայ յիշել նոյնիսկ ետքի ժամանակներում տեղի ունեցող յունաց բազոսատօները իրենց աստուածապարակներով (*Bacchant*): Զգացողութիւնը, մանաւանդ այս հանգամանքով ներկայացողը, ժամանակի ընթացքին կ'եղանակաւորուի մարդոց զարգացման զուգընթեր. աստուածներուն կամ Աստուծոյ մը այլեւ չեն վերադրուի մարդակերպարանայ հանգամանք և ասոր ընկերացող անբարոյիկ ըմբռնումներ. մարդոց՝ իրենց պաշտած աստուածներուն նկատմամբ ըզգացած երկիւղը, յարգանքն ու սէրը կը փոխեն բնոյթին. նոր ըմբռնումներու լոյսին տակ այդ բարդ և շփոթ զգացողութիւնները կը հասունան, ու անհատն իր Արարչին ու իր միջև հղած լաւամաց սիրոյ գիտակցութեամբ կը ծաղկեցնէ պաշտամունք մը՝ որ կը վերանայ մինչև խորհրդապաշտութիւն: Մարդ՝ այլեւս ամէն բանի պատճառ հղող և տիրող Գերագոյն Զօրութեան իսկութեան կ'ուզէ թափանցել, ու իր կէտ նպատակը կ'ընէ Անոր հետ յարաբերութեան մտնել ու միանալ իսկ: Մարդուն համար առ այդ չեն զօրեր իրեր, արարողութիւններ, եայլն, որոնք, ընդհակառակն, անոր համար արգելք ալ կրնան ըլլալ. ուստի մերժելով կը մերժէ թեւէ արտաքին իր կամ տարր որ կրնայ պատահիլ իր եւ Աստուծոյն միջև: Ան կ'ընդունի որ բանականութիւնն ըստ բաւականի կրնայ մատնանշել ճշմարիտն ու կեղծը, գեղեցիկն ու տղիւղը, բայց կը զգայ նաեւ որ ան հակամէտ է իր և Աստուծոյն միջև տեսնել անհուն անջրպետ մը, Արարիչը անմատչելի ընծայել արարածին. ուստի կ'անստատէ մտքին, ու առկա իր թողու զայն, վայելելու համար՝ ըլլայ արտակայացութեամբ, ըլլայ ներհայացութեամբ՝ Գերագունին հոգեպարար հազորակցութիւնը:

խորհրդապաշտութեան ծննդավայրը պէտք է նկատել Հնդկաստանը, որուն համար յարմար գետին մը պատրաստած էր

համաստեղածութեան ջատագով իր զբոսարկեր կրօնքներով՝ Պրահականութիւն, Պուտտայականութիւն: Իսկ անկէ զտեղ կը ներկայանան հրեայ և յոյն մաքերը, առաջինն իր միաստեղածեան իրապաշտութեամբ, և երկրորդն ալ բնապաշտութեամբ, և որոնք, սակայն, նոր կաղապարի մը մէջ ի մի ձուլուելով կը յորինեն քրիստոնէական խորհրդապաշտութիւնը: Յոյն մաքին այդ ուղղութեամբ տուած նպաստը միայն քրիստոնէական թուականներուն է՝ Նոր-Պատոնականութեամբ, մանաւանդ վերջնայոյ ներկայացուցիչ Պոստիւնի աստեղածիմաստութեամբ (Theosophy): Այդ շարժումը կը զարգանայ մանաւանդ միջին դարուն, տալով ի միջի ալոց՝ Նարեկացիի, Քեմբրիջի նման գէմքեր: Մարդու բարդ խառնուածքին ու անհատական հոգի մեղած մտածելու կերպերուն և զգացումի որակին տարբերութեամբ՝ շարժումը կ'ունենայ իր դիմացիզմները (phase)՝ ինչպէս՝ հանգստականութիւն (quietism), որ առիթով մը վէճի դուռ պիտի բանար ֆեյնելոնի և Պոստիւնի միջև՝ յանգելով առաջնայն դատապարտութեան, բարեպաշտականութիւն (pietism), երեւականութիւն (quakerism), եւ այլն:

բ) Միսթ. — Երբ մարդուն մէջ սկսի միտքն աշխատիլ՝ կը հարցնէ իր շուրջ պատահած երեւոյթներուն պատճառը, եթէ ոչ նպատակն ալ, ու իր հետաքրքրութիւնը կը գոհացնէ հասնելով եզրակացութեան մը: Իր այդ դիտողութեանց մէջ մեծ դեր կը խաղայ երեւակայութիւնը, ու բնութեանական երեւոյթներն իր հանգիստութեամբ մեկնելու հակամիտութեան մէջ կը յղանայ մարդակերպորանեայ կամ կենդանակերպ զօրութիւններու ըմբռնումներ. միթոսն է որ կը սկսի. օր. համար, կ'երեւակայէ թէ ինչպէս խաւարման մը միջոցին խաւարասէր վիշապներ արեւին դէմ կ'իլլեն, ու անոր յառաջխաղացման արգելք կ'ուզեն ըլլալ, և որ կը յաղթէ վերջ ի վերջոյ: Այսպիսի միթոս (mythe) մը ժամանակի ընթացքին կը խոշորնայ՝ ձիւնագնդակի նման՝ տարուբերուելով ցեղի մը երեւակայութեան ու պատմածներուն մէջ, ու կ'ըլլայ զրոյց (legend), ու այսօրինակ պատմածքներու ամբողջութիւնն ալ իր կարգին կը կազմէ այդ ցեղին առակագի-

տութիւնը (folklore): Զարգացման համեմատօրէն ասկէ շատ աւելի բարձր մակարդակի մը վրայ՝ կրօնական գաղափարներով տարուող միաքը գրեթէ նոյն ուղղութեամբ կը գործէ: Նախ կը սկսի աստեղածներու կամ աստուծոյ մը ստորոգելիաց ճանաչումը, ապա կը ճշդուի մարդոց անոնց նկատմամբ ունեցած դիրքն ու անոնց հետ ունեցած յարաբերութիւնը, որոնք կը յորինեն վարդապետութիւն, ու ապա վերջինս ալ կը խտանայ պատուիրանքներու կամ հանգանակներու մէջ: Նախնական և զարգացած կրօնքներու նոյն տեսակէտէն ունեցած տարբերութիւնը սա է, որ մինչ առաջիններուն մէջ իւրաքանչիւր ոք իր երեւակայութեան զօրած չափով կրնայ գոյն և ծառայ տալ իր պատմածներուն, վերջիններուն մէջ հեղինակութիւնը մարմին մը կայ՝ օրինակ՝ քրիստոնէական եկեղեցին, որուն վերապահուած է այդ մասին ունէ յաւելում կամ յապաւում ընել: Այս իսկ պատճառով եկեղեցին առջի մէկ օրէն ծառացաւ իր ծոցէն ընծիւղած Մարկիոնականութեան դէմ: Մարդիկ իւրացուցին հասարակաց դաւանանքն ու հանգանակը և միացան հասարակաց պաշտամունքին, քանի որ անոնք՝ Արիստոտէլէն բարացուցուած «ընկերային կենդանիներ»՝ պէտք ունէին հանրային միջավայրի մը՝ իրենց ընկերային և կրօնասիրական խորքերուն յազուրդ տալ կարենալու համար:

գ) Ընթաց. — Մարդոց կրօնասիրական զգացումները միշտ ալ վերածուած են շօշափելի արդիւնքներու, ու այդ վերջիններն ալ յայտարար նշաններն են եղած անոր ներաշխարհին պարտականութեան: Ամէնէն նախնական շրջաններում մարդիկ իրենց տափակ զգացումներուն և ծանծաղ ըմբռնումներուն թելադրած միջոցները զործադրած են ամենայն պատրաստակամութեամբ՝ կրօնասիրական հանգամանքին տակ. օրինակի համար, աղօթած են իրենց աստեղածներուն — մաս մը կերակուր հըրամցնելով անոնց — որպէսզի կարենան թշնամիներ ջախջախել ու աւարով ճոխանալ, և կամ անոնց արիւնէն փոխ մը խմել ի զովացումն վրիժառութեան բուռն ցանկութեան: Զարգացած կրօնքներու, մանաւանդ միաստեղածեան և բարոյական յատ-

կանխներով օժտուածներուն մէջ, սակայն, հաւատացեալներուն կը մատնանշուին ուղեցոյցներ, ուրկէ կ'ուսանին իրենց պարտաւորութիւններն առ անձինս, առ մարդիկ, և առ Աստուած: Այդ բարձրորէն զեղեցիկ կրօնքներու առջև տեղի կուտան անհատական դիտումներ, ու միայն ըմբռնումներու և միացեալ ճիգերու ի հետեւանս կը գոյանայ ընկերային ներդաշնակութիւն մը: Այս բոլորին մէջ մեծ դեր կը խաղայ եկեղեցին՝ անոնց կրօնասիրական խորունկ զգացումներուն յագեցող տուեղծէսերով, անոնց անբժշկելիօրէն ընկերային էակի պահանջներուն ի գոհացում գտնոնք ի մի վայր խմբող արարողութիւններով, վերջապէս՝ հոգեկան և շօշափելի հասարակաց հարստութեամբ:

Լոնսոն

ՇԱԽԱՐՇ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

ԱՆՔԵՂՈՒԱԾ ԿԱՅՅԵՐ

ԱՇԽԱՐՀԱԲԱՐ ԼԵԶՈՒՆ

1. Ե. դարէն չափ առաջ Հայոց բնագաւառի մեծագոյն մասին մէջ թէև հայերէնը լեզուական ընդհանուր միութեան մը նկարագիրն ունէր (*), բայց ամէն կողմ միևնոյնը չէր լեզուն իր բովանդակ կազմին մէջ: Այն դաւառները՝ որոնք կեդրոնէն (Այրարատ — Տարօն) հեռու մնացած կը համարուէին՝ ի հարկէ միջավայրի գոնական ազդեցութեան շնորհիւ պիտի կրէին ձայնաբանական, բառագիտական և այլ փոփոխումներ, որոնցմով յառաջ պիտի դային մեր մէջ բարբառներու աւելի կամ նուազ տարբերութիւններ, և ատոնց զըլխաւոր ազդակներէն մէկն ալ պիտի ըլլար օտար ժողովուրդներու լեզուներուն ընդմտումը:

2. Ե. դարուն մէջ ծաղկած դրական

հայերէնը միջնաշխարհի բարբառն էր, ինչպէս գիտենք, Այրարատեան կամ Ուսանիկ անունով ճանչցուած բարբառը՝ որ ազնուականներուն և հոգեւորականներուն լեզուն էր. և որովհետեւ մեր լուսաւորութեան կեդրոնն հո'ն էր, բնականաբար կեդրոնի այդ լեզուն բոլոր միւս բարբառներէն աւելի հայեցի հանդամանք մը ունենալով՝ նախ Թարգմանիչներուն և յետոյ բուն գրական լեզուն եղաւ մեր մէջ:

3. Մշակուած այդ լեզուէն դուրս (զըլբաբար)՝ բուն ժողովրդական կամ գաւառական բարբառներէն մէկը կամ միւսը հաւատարմօրէն պատկերացնող ո՛ր և է գրուած մը չէ հասած մեզի: Միայն թէ ատոնց նմոյշները ջիր ցան կ'երևին հին մատենագրութեան մէջ, ինչպէս յետոյ պիտի տեսնենք:

4. Գողթան երգերու լեզուի մասին պէտք կայ գիտել տալու որ՝ անգիր գպրութենէ մեզի աւանդուած այդ նշխարներուն մէջ զիւրին չէ տեսնել նախաքրիստոնէական հայերէնին ճշգրիտ վիճակը, վասնզի անտեղի չէ կասկածիլ՝ թէ այդ երգերու լեզուն յեղումներ կրած ըլլայ դար ըստ դարէ՝ մինչև Խորենացիի և Մագիստրոսի օրերը, միւս կողմէ՝ գտնոնք աւանդողներու զըլջին տակ մատենագրական հայերէնին ազդեցութիւնը կրնայ շօշափուիլ:

5. Այսպէս նաև՝ կասկածելի է որ ժողովրդային ստանդները ևայլն, իրենց բո՛ւն բարբառովը հասած ըլլան մեզի. զոր օր. Խորենացիի «Թէ քո Շարայի որկորն է, մեր Շիրակայ ամբարքն չին» առածը չենք կարծեր որ իսկապէս Շիրակացի զեղջուկներու լեզուովը մէջ բերուած ըլլայ (*): Մեր մատենագիրները անդակոն լեզուին զրոշմովը պահած չեն երևիր այդպիսի ստանդներ, ինչպէս Մագիստրոս (ԺԱ. դար)

(*) 2. Ղեւոնդ Յովնանեան սոյն զեղջուկեան առածի լեզուի մասին կը յայտարարէ որ՝ «Թէ՛ երգոց (Գողթան) եւ թէ՛ քաղմանաց լեզուին կասարեկապէս միաբան է» (ՀԱՅԱԳՈՏՈՒՄԻՆ ՆԱԽԱՆԱՅ ՌԱՄԿՈՒՆԻՆ, էջ 3): Կասկածելի է այդ մեզի համար. վստակ ի՛նչպէս կարելի է՝ քաղմանաց լեզուն, որ ազնուականինն ըլլալով հանդերձ՝ մեակուած է նաեւ եկեղեցական հայերու գրական արեւեսակումներով, կասարեկապէս նոյն համարիլ զեղջուկներու լեզուին հետ: — Այս կարգի առաւմեղէն մէկն է նաեւ Ղազար Փարպեցիի յիշածը. «Եւսկի հաւանացելոյ՝ կոյսջուր քաղանիս»:

(*) Ըստ վկայութեան Սեբաստի (Ա. դար, Ն. Բ.) միևնոյն լեզուն (հայերէն) կը խօսուէր Հայաստանի բոլոր սահմաններուն մէջ՝ իր իսկ օրովը: (ԱՅԼԱՐԽԱՂՈՒՄԻՆ, Գիբ ԺԱ. Գլ. 34. հատում 5):

գեղջուկներուն առականքէն մէջըրեւմներ ընելու առթիւ՝ աւելի ի՛ր լեզուովն է որ կը ներկայացնէ զանոնք, և ո՛չ թէ՛ ինչպէս որ կ'ըսուէր «ի գոհելիկս», — Արտոյտը որ մը՝ կոնակի վրայ եկած՝ իր ոտներովը կը ջանայ արգիլել երկինքի փըշուածը երկրի վրայ. տեսնողները կը հեղնեն զինքը սա բառերով. «որե՞վ ծղէ ծնօք ծառանաս, ծախկ, քո ծովդ խելօք», ու թռչնիկը կը պատասխանէ. «որքան կարեմ՝ զայն առնեմ»: Դիւրին է տեսնել թէ հեղնանքի այդ տողերը ռամիօրէնքի բնոյթ չունին իրենց ընդհանուր կազմին մէջ. միայն ծղէ ծնօնկ է ծով խելի բացատրութիւնները ժողովրդական լեզուի նշաններ կրնան համարուիլ: Դարձեալ՝ նոյն մատենագիրը ի գոհելիկս գործածուած առակաւոր խօսք մը սա բառերով կ'աւանդէ մեզի. «էնոջըստ կամայ իւր կելոյ թէ թուլացի՝ լինի ամուսին որփեսական արհեստի»: Այսպիսի խրթին հայերէն մը ռամիկի բերնին մէջ՝ մեկնութեան չի կարօտիր բնաւ:

6. Թէ գաւառական բարբառներ վաղուց գոյութիւն ունէին մեր մէջ՝ պարզ ենթադրութիւն մը չէ ինքնին, թէպէտեւ անոնցմէ իւրաքանչիւրը անձանօթ մնացած ըլլայ մեզի՝ առ ի չգոյէ հին վաւերագիրներու: (Meillet-ի կարծիքը հայ բարբառներու մասին):

7. ԺԱ.—ԺԳ դարերու չրջանին պատկանող մեր Գերականները (Մագիստրոս և յետոյ Յովհան Երզնկացի) կը հաստատեն անոնց գոյութիւնն ու կարեւորութիւնը լեզուի տեսակէտով. «Եւ զաւճեալ զքո լեզուիդ գիտելն բաւանդակ զբառն եզերական, որպէս Գորնացն և զՏայեցիկն, զՍուրայիկն և զՉորրորդ չայեցիկն, զՍպեղացիկն և զՍիւնիկն, և զԱրցախայիկն. այլ մի միայն զՄիջերկրեայ և զՍասանիկն, վասնզի պիտանիք այսոքիկ են ի տաղաչափութեան, այլ՝ և օգտակարք ի պատմութիւնսն, զի մի՛ վրիպեցի(ս) անընտել գոլով լեզուացն » (*):

8. ա) Հինն հասած վկայութեան մը համաձայն (Կորիւն)՝ Մարական կողմերու հայ բնակչութեան լեզուն խեղճակազոյն և խոշորազոյն անուններով կ'որակուի, և սակայն նոյն պատմիչը դարձեալ կ'աւելցնէ՝ թէ Մաշթոց (= Մեսրոպ վարդապետ)՝ քրիստոնէական առաքելութեան շնորհիւ՝ կրթելով պարզախօս ըրաւ զանոնք, ուրեմն լեզունին հայերէն էր՝ թէ և կորնայօրեւ ազաւաղուած:

Դերջանեցոց մասին նոյնը տեղի ունեցած է Ս. Գրիգորի առաքելութեան օրերուն, միայն թէ՝ Ազաթանգեղոսի կիրարկած խեղճակազոյն և խոշորազոյն բառերը (Կորիւնէն աւելցուած) նոյն հայ բնակչութեան ո՛չ թէ լեզուին այլ բարքին յատկացուած են, սա յայտնի պատճառով որ Լուսաւորիչ գրաւոր կրթութեան մը գերը չէր որ պիտի կատարէր անոնց մէջ:

բ) Զ. դարու սկիզբները ապրող Մալթիոյ տտորի եպս.՝ Զաքարիա Հռետոր՝ թէ և Սիւնեաց աշխարհի մասին խօսելու առթիւ կը գրէ՝ թէ «Սիսականը իրեն սեպհական լեզուն ունի», բայց այդ վկայութիւնը (մանաւանդ օտարի մը կողմէ) հայերէնէ տարբեր լեզու մը հասկնալու միտքը չի պարտադրեր մեզի: Արդէն Կորիւնի վկայութեամբ՝ Ս. Մեսրոպ Սիւնեաց աշխարհը երթալով ժողովն մանուկներ, և այդ զազանամիս՝ վայրենագոյն և ճիւղաբարոյ կողմերը լուսաւորեց աւետարանական քարոզութեամբ: Թէ Սիւնեցիք հայ էին՝ կը հաստատուի մանաւանդ իրենց ա՛յն պահանջումովը որուն համաձայն հայկազն կուգէին կոչուիլ, ինչ որ ցոյց կուտայ խորին խնամութիւնը հայ ցեղին հետ, և հետեւաբար իրենց լեզուն ալ հայ բարբառ մը կըրնար ըլլալ:

գ) Դալով Սասունեցոց՝ որոնց բարքն ու լեզուն ինքեցի անունով կը նկարագրուի Թովմա Արծրունիի մօտ (Ժ. դար)՝

ասէ, այլ զիւրոյ լեզուին զխօսս եւ որ ընդ նովաւ զանազան բառ, զեզերականս, որպէս զԿորնացն, զՏայեցիկն, զՍուրայիկն, զՉորրորդ չայեցիկն, զՍպեղացիկն, զՍիւնիկն, զԱրցախայիկն, այլ մի՛ միայն զՄիջերկրայ և զՍասանիկս . . . Եւ այլ: Եւ կու հաստատենուն մէջ զուցէ դժուարութիւն յարուցանող կէտն ըլլայ այլ մի՛ միայն բացատրութիւն, սակայն մի՛ միայնը պէտք է հասկնալ ո՛չ միայն նշանակութեամբ:

(*) Սոյն հաստատմին ուրիշ մէկ տուեալներ աւելի կը յուսաբանէ անոր անդրադարձը. «Չլեզուացս կարծեցիմ ոմանք զի (Թրակացի Բերականց կամի ասել էք պա՛րս է) որ շուրջ զեւ սամամակից աշխարհի իցեն՝ բացօրոշելիք ազգաւ և լեզուաւ՝ ինեւ ճեղեակ ձայնից նոցին, վասնզի կարի օգտակարք իցեն այս առ ստուգարանութիւնս . . . Բայց առ ո՛չ գօտարագրիս

գուցէ ծագումով օտար՝ սակայն վաղուց հայացած լեռնականներ էին, երբ պատմիչը այցելեց անոնց: Ահա Թովմայի խօսքերը. «Կէտքն վրիպելով ի բնական հայրենի լեզուէն»^(*). . . այնքան խրթնի եւ անծանօթք պատահին առ միմեանս, մինչև քարգնակաց անգամ կստացան, այլ ի ժամանակս հասելոյ թշնամեաց յերկիրն իւրեանց՝ զան միաբան լեռնայինքն յօգնութիւն իշխանացն (Տարօնոյ) զի են տիրասէրք. . . եւ են զազանարարոյք՝ արիւննարութք, առ ոչինչ համարելով զօգանուսն եղբարց հարազատաց, նաև զանձանց ես. . . Բնակելով ի լեռինն որ բաժանէ ընդ Աղձնիս եւ ընդ Տարօն: Եւ յաղագս խրթնի եւ անհետազօտելի խօսիցն եւ բարուցն կուչին խուր, յորոյ անուն եւ լեռունն խոյր անուանի»: Պատմիչը Ասորեստանի Սենեքերիմ Թագաւորին երկու հայրասպան զաւակներուն հետ ի Հայս ապաստանող ժողովուրդի մը սերունդը կը համարի զանոնք — «Սոքա են զուհք Ասորուց» —, եւ իբր թէ այդ արքայորդիներէն մէկուն՝ Սանասորի անունով ալ ինքզինքնին Սաւաւնայի (Սանեցիք) կոչած են, եւ այն:

Մեր կարծիքն այն է թէ Խուբեցուց կամ Սասունցուց լեզուն՝ Տարօնի կամ Վասպուրականի (Արծրունեաց) բարբառներուն բաղդատմամբ խրքնացած կամ աղնասուած լեզու մըն էր (գուցէ նախաքրիստոնէական թուականի մէջ հոն բնակող ասորի ցեղի մը խառնուրդին հետեանքովը). ապա թէ ոչ՝ ի՞նչ արժէք կրնայ ունենալ Թովմայի սա հետաքրքրական վկայութիւնը՝ թէ այդ լեռնականները «գիտեն զասորեստան զինի քարգնակնայն վարդապետացն Հայոց՝ զոր համապատ ի բնակն ունին»:

[Տոմաշէքի կարծիքը՝ թէ ծագումով եւ լեզուով հայ չէին Խուբեցիք կամ Սասունցիք, պատմական հիմ մը կրնայ ունենալ աւելի հնագոյն ժամանակներու՝ բայց ո՛չ ժ. դարու համար: Սասունցուց լեզուն, որ այսօր Մշոյ գաւառականին մէջ ենթարբառը կը նկատուի, չի կրնար հաստատուիլ որ ժ. դարէն վերջը տարածուած ըլլայ այդ լեռներուն վրայ]:

(*) Որոշ չէ՝ պատմիչի հայեացքը այդ հայրենի լեզուի մասին՝ որով վերացած էին այն լեռնորդիները, ասորեկէ՞ն էր ան քէ հայերէն:

Հայ քերականներու յիշած եօթը զատական կամ եզերական լեզուներէն երեքին համար միայն հիներէն յիշատակութիւններ հասած են մեզի, ինչպէս տեսանք:

9. Եթէ իբրեւ ուսմիթեցնի կամ ժողովրդական լեզուի նշաններ համարինք այն ամէն բացատրական դարձուածներն ու քերականական ձևերը՝ որոնք բուն կամեմատոր գրաբարին ճշգրտութիւններէն կամ ռզղուութենէն կը շեղին՝ կարելի պիտի ըլլայ ըսել թէ մեր հին մատենագիրներուն (ի մասնաւորի Փաւստոսի եւ Փարպեցիի) զրուածներուն մէջ կը զիտուին այդ հետքերը աւելի կամ նուազ չափերով ինչպէս ականարկեցինք ի վերեւ՝ իսկ Ե. դարէն վերջն ալ Յովհան Մամիկոնեանի (Է. դար) եւ ուրիշներու մօտ^(*): Մինչև ժ. դար երեցող այդ լեզուները՝ (զորս թողնով գրչագրական անզգուշութիւններու կամ սխալներու վերադուելիք մասը)՝ իբրեւ բնական ու ընտանեկան ոճի նշխարներ գրեթէ անգիտակցաբար սպրդած են գրչի տակ: Ժ. դարէն առջին՝ լեզուին մէջ կը զգացուի ժամանակակից աշխարհաբարբն ազդեցութիւնը՝ զոր հիւրընկալելու զիտումը ծայր կուտայ մանաւանդ Նարեկացիի այն երգերուն մէջ՝ որոնք կէս-կրօնական նիւթերու են նուիրուած: Կարգա՝ Սայլ քերթուածին տողերը.

«Երե սամիխն եր արծաթի, լուծն եր ոսկի,
Եւ սամոտիքն ապրշմի,
Փոկեր շարած շարանման
Եւ զապն ամին հոյլ մարգարիս. . .
Երե եղիքն սաք են ու սպիակ
Եղջիւրին ամին խաչանման,
Եւ մապն ամին հոյլ մարգարիս. . . եւ այլն:

10. ԺԲ. դարուն, ուր ժողովուրդին մտաւորական մակարդակն ու հասկացողութեան աստիճանը նկատառութեան առնուելու պէտքն ա՛լ աւելի կը շեշտուի, Շնոր-

(*) Ե-Ձ դարերուն կատարուած քարգնակաւորութեան մէջ ալ՝ ուր յոյն լեզուի ազդեցութեան օսկ գտարբեր առանձին քերականութեան մը վրայ ձեւափոխուեցաւ՝ դժուար չէ տեսնել նման նշաններ, ի մասնաւորի յարաբերական դերանունով կազմուած խօսքի մը վերլուծական ձեւին՝ անցեալ դերբայի շնորհիւ՝ համադրական ձեւի մը վերածումը սեպ կը հանդիպի այս վերջին գրուածներուն մէջ, եւ համկորէնի զեպք մը կուտայ խօսքին՝ քէ եւ լուծական քերականութեան նմանեցումովն ալ կրնայ մեկնուիլ:

հալի հոյ մը համեմակներ կը սկսի յօրինել՝ նուազագոյն չափով մը գոհացում ուղեկով տալ այդ պէտքերն: Աշխարհիկ լեզուին քաղաքացիական իրաւունք մը տալու գրական այդ յանդգնութիւնը կ'արդարանար թերեւս սա՛ յետին մտքով թէ այդ խառնածին լեզուն պիտի կրնար ուղղակի կամ անուղղակի նպաստել մատենագրականին հասկացողութեանը, ինչ որ յաջորդ դարուն մէջ ալ շատերու երազն ու ցանկութիւնն եղաւ: Հին գրաւոր լեզուն լաւ գիտցողները՝ քիչ անգամ սակայն յանձնառու եղան գրչի այդ գոհողութիւնն ընկու յօգուտ ուսմիկին:

11. Մեր մէջ՝ ռամկօրհն լեզուի մը գոյութեան իրաւունքը հաստատողներէն ուսմանք սա համոզումն ունեցած են՝ թէ արդէն թ. դարուն զուտ ժողովրդական լեզուով գրած ըլլայ Շապուհ Բագրատունի իր պատմական մէկ աշխատութիւնը (այժմ կորսուած). վասնզի ժամանակակից պատմիչ մը՝ Յովհան Կաթողիկոս ազգըջուկ քանիւն գրուած գործ մը նկատած է զայն: Պէտք է դիտել տալ սակայն՝ որ գեղջուկ քան բացատրութիւնը այդ ժամանակին համար հոնեռական կամ փոքրոցական շարադրութեան ու ոճին հականիւն է գրեթէ, և չէր նշանակէր թէ աշխարհաբար ըլլալու էր այդ կարգի գրուած մը: Հետագայ դարերուն մէջ ալ նոյն միտքը կը շօշափենք մեր մատենագիրներուն մօտ: Պօղոս Տաբոնեցի (ԺԲ. դարուն սկիզբը) իր վիճարանական ընդարձակ գրուածքին համար կը յայտարարէ թէ գեղջուկ քաղաքով կամ աշխարհաբար (հեղինակին գործածած բառերն են, էջ 319) գրեց իր գործը, եւ ինքն է դարձեալ որ իր այդ բառերուն բացատրութիւնը կուտայ ըսելով «ոչ խորին արուեստիւ գրանս կոչիս»: Եւ իրօք ալ ամբողջ գրուածին մէջ աշխարհիկ բացատրութեան մը կարելի չէ հանդիպիլ(*): Նոյն իմաս-

տով կը կիրարկէ Սարգիս Շնորհալի (ԺԲ. դար) գեղջուկ քանքը, որ՝ իր կարծիքին համաձայն՝ կրնար աղաւաղել «գոհսութիւն մտաց, և արհամարհելի ցուցանել զվայելչականն ուսումնասիրաց և բանասիրաց»: Այդպէս և ուրիշներ: Աւելի վերջն ապրող գրիչ մը (Արիստակէս ?) հաւաքածոյ մը յօրինելով փոքրոցական կամ հոնեռական բառերու՝ գեղջուկ կը կոչէ այդ ցանկէն դուրս թողուած ա՛յն բառերը՝ որոնք արձակ շարադրութեան մէջ կը գործածուէին ընդհանրապէս:

12. Բուն աշխարհիկ գրականութիւնը կամ լաւ եւ է ըսել՝ ռամկօրհն գրելու անհրաժեշտութիւնը [հեղեցական ուսմանց շրջանակէն դուրս] աշխարհական դասակարգին զարգացմանը ծառայող ծանօթութեանց պէտքէն ծագում առաւ մեր մէջ, որ ատեն կիլիկեան գաւառաբարբառը՝ որ գրեթէ իբրեւ հասարակաց լեզու ամէնուն խօսածն էր՝ նորին հետ չինն ալ խառնուելով՝ գրական ձեւի մը տակ մտաւ, առանց սեպական և նուրբ գործարանաւորութեան մը կազմն ստանալու(*):

13. Կիլիկեան գրականութեան մեղի ընծայած կարեւոր գործերէն առաջինն է Հերացի Մխիթար բժիշկին «Մխիթարութիւն Զերմանց» աշխատութիւնը: Հաւանաբար սակայն՝ իրմէ առաջ ուրիշները նոյն ոճով վերծեր բրած էին զեղարանական գրուածներով (ինչպէս է «Ախրայասին» կոչուած գիրքերու մէկ մասը) և թժկական հրահանգներ ի գիր առնելու առթիւ: Շնորհալիին յաջորդ Գրիգոր Տղայ Կաթողիկոսին խնդրանքով պատրաստեց Մխիթար այդ գործը, ըլլայ այն թարգմանութիւն՝ ըլլայ ինքնագիր աշխատասիրութիւն:

Բաղդատելով իր ոճը ուրիշներու ոճին հետ՝ որոնք յետոյ գրեցին, աւելի հաւատարմութեամբ ռամկօրհնի ուղի դարձուցած կ'երևի Մխիթար՝ քան զբաբարին, որուն ձեւերն ու ասացումները քիչ անգամ կու գան իր գրչին տակ:

14. Ռուբինեանց նորահաստատ իշխանութեան շնորհիւ ա՛լ աւելի ընդարձա-

(*) Այդպէս պէտք է մեկնել նաեւ Խորենացիի հասարակաց խօսքը, որով գրած էր իր պատմութեան Գ. Գիրքը, ուր պերճաբանութիւն կը դադրի բոս հեղինակին, եւ սակայն դիւրին է տեսնել որ ամբողջական գործին լեզուն ու շարադրութիւնը կը մնայ միշտ նոյն. ինչպէս Յովնան Երզնկացի ալ (ԺԳ. դար) իր «Յաղագս Երկնային Շարժման» փոքրածր աշխարհական խօսքով յօրինած է «վասն դիւրաւ հասկընայի լինելոյ ըմբոցողաց», քէն գրաբարն է որ ծայրէ ի ծայր կ'իջի իր գրուածքին մէջ:

(*) «Այդ նախնաց ռամկօրհն սովորականն է, ինչպէս կը գրէ Հ. Ղ. Յովնանեան (Հետազոտութիւն Նախնաց Ռամկօրհնի, էջ 105), ճիշտ լեզուին ու նոր բարբառոյն տարբեր ու ձեւերն իրարու կցել ու խառնել:

կուեցաւ կիլիկեան գաւառաբարբառի զըրական գործունէութիւնը, և առ այդ սատարող գրիչներէն մէկն եղաւ Ժ.Գ. զարուհ մէջ ՍՄԲԱՏ ԳՈՒՆԴՍԱՊԼ, Կոստանդին արքայաշօր որդին ու Հեթումի եղբայրը: Իբրեւ պատմիչ՝ ունի համառօտ Տարեգիրք մը, զոր Մատթէոս Ուռայեցիի պատմութենէն քաղած է՝ տեղ տեղ գաւառական հայերէնին ձևերը ներմուծելով հոն: Իսկ բուն կիլիկեան քարտուղ յօրինած իր գործերն են՝ Անսիզի Անտիոք (Assises d'Antioche) կոչուած օրինադիրքի մը թարգմանութիւնը, և Դասասանագիրք՝ զոր Միսիթար Գօշի համանուն գրուածքին հետեւողութեամբը պատրաստած է՝ ժամանակին պահանջներուն համաձայնեցնելով զայն, ինչպէս նաեւ Լամբրոնացիի թարգմանութեամբը արդէն ծանօթ բիւզանդական քաղաքային օրէնքներն ալ աւելցնելով այդ աշխատութեան վրայ:

Կիլիկեան գաւառաբարբառի զրականութեան կը վերաբերին հետեւեալները.

1. Գիւրգ վասակոց (Ժ.Գ. զար) (Թրգմ. արաբերէնէ):
2. Վարդան Այգեկցի, առակներ:
3. Վարդան Պասմիչ (մանաւանդ Պասմուքեան վերջին մասը):
4. Հերում Կորիկոսի, Ժամանակագրութիւն:
5. Միխայէլ Ասորի (Թրգմ. ասորերէնէ):
6. Մասթոս Ուռայեցի եւ Գր. Նրեց, Պասմուքիւն:
7. Մաղափա Աբեղայ, Պասմուքիւն Ազգիւն Նէսողաց:
8. Գրիգոր Անաւարզեցի, Թուրք առ Հերում Բ.:
9. Բժեկական Գրուածներ (ԺԲ-ԺԵ. զար):
10. Դիւանական կամ Ասեմական Գրուածքներ (Պարոն Կոստանդին, Օշին, Լեոն Գ. և Լեոն Ե.):

Ե. Ե. Դ.

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ

ՃՐԱԳՆ ՈՒ ԱՒԵԼԸ

«Ո՛չ լուցանիցէ նրազ եւ
ածիցէ աւել ի սան».

(Ղուկ. ԺԵ. 8)

Պերն ու Մարգրիտ՝ եղբայր ու քույր՝
Աղբասիկ են, ու կը բնակին
Փոքր ու անոռ մէջ այն յարկին՝
Որ լուսաւոր էր եւ մաքուր:

Հայրը Պերնին տրաւ նրազ,
Մայրն ալ աւել մը Մարգրիտ.
Ասոնք իրենց տանը՝ յետին
Պահպանակներն էին կրկնակ:

*

«Պերն, ըսաւ հայրն, այդ ձեղունին
Բարձրութեան ա՛ջրդ միտ յառէ՛,
Բեզի սրբուած նրազը վառէ,
Որ մութ ցնորհներ հոս ծակամուտ չըղարանին:

Առով կեանքիդ մէջ բովանդակ՝
 ձախասագիրդ վերահաս
 Կախարդօրէն պիտի կրնաս
 Դընել պաշտպան ճանապետի մ' հրմային տակ :

Բարձրէն կուգան անուրջ եւ յոյս,
 Բայց բարձրագոյն խորհուրդներէ,
 Որքան հոգւոյդ թռի՛չքը ներէ,
 Պիտի կրնաս շինել պայծառ աստղի մը լոյս :

Ճրագիդ շնորհի՛ւ ձեղունը ցած
 Կ'արփիանա՛յ նրման երկնի...
 Ուր Միհրի դէմքը գեղանի
 Կապոյտ ոլորտ մը կը դիտէ շուրջ պարայած :

Թէ այդ հարսար՝ ըստեղծումին
 Ըլլաս սասար ու գործաւոր,
 Պիտի նորոգ կանգնես ինչ որ
 Վայրագօրէն կը փանդէ մահն ու քրեւամին :

Պերն, կըրկնեց հայրն, այդ ձեղունին
 Բարձրութեան ա՛յլքդ միտ յառէ՛,
 Քեզի սքուած նրազը վառէ,
 Ու մութ ցնորհներ հոս ծակամուտ չըղարանին » :

* *

«Մարգրիտ, ըսաւ մայրն ալ, ո՛հ, մի՛
 Մոռնար հրսկել տան յատակին,
 Աւլէ՛ անոր ծախսն ու փռօնին,
 Պիղծ խեւերանքն ունայնութեան ու մեղկումի :

Մեր հանգիստի խարխիսն է ան,
 Մեր փայլերուն կըռուանը պինդ,
 Դիտցի՛ր որ խօլ պարեր ու թինդ
 Կըրնան խախտել զայն թեփումով մը սասանման :

Խոնարհութեան Աւելին հետ
 Մեղեխելով բաղձը սրտիդ՝
 Անփակ պահէ՛ զերդ մարգարիտ՝
 Պարսփի այն զա՛րդը որ կախուած է քու վիզէդ :

Տե՛ս, այս մահուր յատակին վրայ
 Տարածութիւն մը կայ երկրի...
 Ուր ծաղիկներ ու դալարի
 Կըրնան փթթիլ երբ զայն կոխել ուզէ Փլորա :

Համեստ գործի՛քը ձեռքիդ տակ
 Թէ նըւիրուիս այդ պաշտօնին՝

Քեզմով պիտի պահե՛լ ինքնին
Ծրարն իր աւանդն, ու տունն ալ սո՛ւրբ իր յիշատակ:

Մարգրիտ, կրկնեց մայրն ալ, ո՛հ, մի՛
Մոռնար հրսկել տան յատակին,
Ալլէ՛ անոր ժախն ու փոշին,
Պիղծ խեղճանքն ունայնութեան ու մեղկումի»:

* * *

Այսպիսի տան մէջ էր որ կորսընցուց
Աւետարանի կիճն իր դրամը քանգ,
Կորսըւած դրամ, չարաւուք վրտանգ,
Որ կը խրոզվէ ապարանքն ու խուց:

Կորսըւած դրամ, անհետումն է ան
Առաքինութեան չմաղ պատկերին,
Ձնջումն է դրոշմի՝ ուր ձեռք մը վերին
Քանդակե՛ր է խոր իր գիծն ու նշան:

Չէ՞ որ գտնելու այդ դրամն ու գրախեց՝
Իմաստուն այն կիճն յաջողեցաւ շուտ,
Երբ իր խրամատուած բախտին հետամուտ՝
Ձեռք առաւ Աւելն ու ճրագը վառեց:

Ե. Ե. Դ.

Հ Ո Գ Ի Ն

Հոգին որ ի՛մա էր ասեմօք, հոգին սրղու,
Դիմացի տունն էր որուն գործ պատին վրայ
Կը տեսնէի արեւին լոյսն ամէն առտու,
Եւ կամ աղբիւրն, ինչպէս ամէն աղբիւր կուլայ...

Կամ երկնասլաց այն դողահար կաղամախին
Որ արծաթէ տրեւներով կը սօսափէր,
Հացին գուճն էր եւ կամ հողէ պրտուկն աղին,
Ձերդ համաափիւռ գեղեցկութիւն մը օրհնաբեր...

Իմը չէր ան, բոլոր կեանքին, ծաղիկներուն,
Լոյսին ծաթող դիմացի գործ պատին վրայ,
Ձուրին լացող կանանչ գուռին մէջ մարմարեայ,

Եւ լուսնակի կարով ներմակ նամբաներուն,
Ու ծրխանէն բարձրացող մութ կարմիր բոցին,
— Վաղճուց, ափսո՛ս, դեւերը սիրքս փոխեցին...

ԱՐՄԷՆ ԵՐԿԱԹ

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՎԱԽՏԱՆԳ ՈՐԴԻ ՈՒՄԵԿԱՅ ԵՒ ՆՈՐԱ ՏՈՂՄԸ

Ե.

Ումեկի հետ կարինից գաղթել էին, քստ Վարդանի եւ քստ Գանձակեցու, եւ նորա աղգականները, ինչպէս տեսանք նախընթաց պրակում. Գանձակեցու մէջ այս տեղեկութիւնը չփոթ է բնագրի խանդարուած լինելու պատճառով. «հանգերձ որդւովքն Յովհաննու եւ Ստեփանոսիւ եւ եղբարբ իւրով» պէտք է ուղղել «հանգերձ որդւովքն Յովհաննու՝ Ստեփանոսիւ եւ եղբարբ իւրով», որ համապատասխան կը լինի միանգամայն Վարդանին (*): Ապա թէ ոչ Գանձակեցու խանդարուած խօսքերն այնպէս կարելի է հասկանալ, որ Ստեփանոս եւ Յովհաննէս Ումեկի որդիքն են, որոնց հետ եկել են եւ իւր հինգ եղբայրները, որ ոչ մի աղբիւրից չի հաստատուում: Երզնկացուց տեսանք, որ Քարիմատինն է կաթուղիկէ եկեղեցու տէրը հօր մահուանից յետոյ, միջոցաւ Յովհաննէս եւ Ստեփանոս անունով աւելի աւագ եղբայրներ ունենալու դէպքում, անկարելի կը լինէր նորա ժառանգութիւնը տոհմի կեդրոնական, գուցէ եւ գերեզմանատան, եկեղեցուն: Եւ յիշուի մենք ունինք հաստատուն ապացոյցներ Յովհաննէսի, նորա Ստեփանոս որդու եւ միւս եղբայրների մասին:

Լալուարի հիւսիսային ստորոտում մի շարք պատմական վայրեր կան շատ կարեւոր հնագիտական մնացորդներով եւ արձանագրութիւններով, որ զեռ եւս բանասիրութեան անյայտ են մնացած, դոցանից մէկն է Խոռակերտը, որ գտնուում է ներկայ Չանախչի հայ գիւղի մօտ, որի մասին Զաւախան միայն հակիրճ յիշատակութիւն ունի (**): Այդ տեղ անտառի մէջ գեռ եւս կանգուն է Խոռակերտի գմբեթաւոր տաճարը իւր ուրոյն կառուցուածքով, գաւթի եւ շրջակայքի խաչքարերի հետ՝ բա-

ւականաչափ ոմբողջական եւ կիսեղծ արձանագրութիւններով, տաճարի արեւմտեան զրան գլխին, կիսաւեր գաւթի կողմից հետեւալ մեծ արձանագրութիւնը կայ (*).

1. Ի քիս 2 (2Ա.) ի հայրապետեանսն. Կոստանեայ (?) արհիկալիսկոպոսոսբեն Հանապատայ աշխարհալարսբեն եւ զաւրապետսբեն Սարունին ի քաղաոսրոսբեն Դաւրի եւ

2. Անեփանու որդի Յոհանա զեկցի զեռնակերս եւ զիւր զեղեան գ

3. այգին որի Շղւար վանի

4. ցա յախեան ի կո սալսալ սուչսա

5. նի եւ շինեցի զսա ի հիմանեկ սկսեյ

6. ուսով անմահին այ յինչ ինձ եւ եղբա

7. րց իմոց եւ որդոց արձան կենդանի սեղի

8. զերեզմանի միմեւ զայ քս եւ անեկ ողորմոսի

9. ինձ եւ իմոցն ի փաւ սիւր արդ որք խախտել ջանան զի

10. մ տրսն (?) յեկեցոյս եւ կամ զեկ-դիս հանել յազգէ ի

11. մեկ խախտեցին եւ անկցին հաւառոց եւ քսոնեւրսբեն (**):

Ահա Վարդանի խօսքերի ճշգրտեան անհերքելի ապացոյցը. Ումեկի հետ եկողը Յովհաննէսի որդի Ստեփանոսն է եղբայրներով, որ նորա աղգականներն էին: Ինչպէս Ումեկն էր վանք ու կալուածներ գնել իւր եւ որդւոց համար, նոյն օրինակին է հետեւում եւ աղգականը՝ պարոն Յովհաննէսի որդին Ստեփանոսը, գնելով Խոռակերտը իւր գիւղերով, շինելով վանքը հիմքից, որպէս «արձան կենդանի» եւ «տեղի գերեզմանի» իւր եւ եղբայրների համար: Միջնադարեան հայ իշխանական տոհմերի համար անհրաժեշտութիւն էր իրենց հոգեւոր կեդրոնն ու տոհմական գերեզմանատունն ունենալ իրրեւ վանք. աւելի երկրորդական տոհմերն ու աղատները խլամբում էին իրենց կամ մի այլ իշխանի վանքի շուրջը. այսպէս Ժ.Գ. դարում Սանահինը ոչ միայն Զաքարեանց, այլ Շո-

(*) Վերջին պահուն ձեռագիրների համեմատութիւնն էլ հաստատեց մեր դիտողութիւնը. Դուկ, հրատ. մէջ տպագրական սխալ պէտք է համարել մէջբերուած ձեռով, ինչպէս եւ Յովհաննիսեանի հրատարակութեամբ՝ Մոսկուայում:

(**) Ա. 88:

(*) Հրատարակում է առաջին անգամ. Ընդգծում տառերը կցուած են իրար:

(**) Առաջին երկու երկար տողերը գրուած են զրան գլխին, իսկ մնացածը կամարակալ քարի վերայ: Ընդգծուածները կցուած են:

թողեանց և Դսեղի Մամիկոնեանց մի ճիւղի գերեզմանատունն էր, որ հաստատուած է այնտեղ եղած արձանագրութիւններով:

Ուշագրութեան արժանի է, որ Ստեփանոսը խոսակերտի և զիւղերի համար վճարում է «կո. սպիտակ սուլտանի», որ ցոյց է տալիս, թէ նա էլ Ումեկի նման իւր հարստութիւնը բերել էր Փ.-Ասիական սելջուկեան պետութեան սահմաններէ, որոնց մէջն էին Մանազկերտն ու Կարինը: Հաւանորէն Ստեփանոսն էլ վաճառական էր, ինչպէս Ումեկը. վարդանի, մանաւանդ Գանձակեցու խօսքերը վերաբերում են վաճառականական մի ամբողջ խմբի, որոնց թուին են պատկանում Ումեկից և ազգականներից զատ՝ նաև Սաբաւանի որդիքը՝ «Շնորհաւերն և Մկրտիչն ընչաւէտք և մեծատունք»:

Արձանագրութիւնից պարզուած է նաև, որ խոսակերտը իւր շրջակայքով, տակ է Սաղախլուի գետի վերին հոսանքը, մշտնում էր Մահկանաբերդի իշխանութեան և Հաղարատի առաջնորդութեան սահմանների մէջ, մինչդեռ խոսակերտն իւր շրջապատով, այսինքն նոյն գետի միջին հոսանքը Զաքարեանների սեպականութիւն էր ըստ Վարդանի և ըստ բանասիրութեան դեռ ևս անյայտ արձանագրութիւնների, որ մի այլ առթիւ պիտի հրատարակենք:

Զ.

Ամենայն հաւանականութեամբ Ումեկի և իւրայինների տեղափոխութեան հետ էր կապուած և մի ուրիշ տոհմի տեղափոխութիւնը. նոքա պէտք է որ ծագմամբ Հայաստանի արևմտեան սահմաններից կամ Սեբաստիայից լինէին, զուգէ և Մանազկերտից՝ Սեբաստիայի հետ վաճառականութեամբ կապուած: Իմմիաձնի N. 364/987 ընտիր գրչութեամբ Հայրապետ քահանայի ձեռքով նկարազարդուած մագաղաթի ձեռագիրը գրուած է 1211 թուին Սեբաստիայում «ընդ հովանեաւ սր. ածածնին և սր. Սարգսի զաւրափարին, որ յանուն նոցա կանգնեցաւ սր. եկեղեցիս ի քաղաքիս Սեբաստիա»: Նիւթի դրամը հոգայել են «Յեւանէս պարոն, Ուքան և Պապքան»(*):

(*) Մեր Գրչութեան արուեստը, Գ. Քարտէզ հայ հնագրութեան. § 72:

Ժ.Կ. զարու երրորդ քառորդին երևան են գալիս արեւելեան Հայաստանում Ուքան և Պապքան անունով երկու եղբայրներ իրենց հարսի հետ մի քանի արձանագրութիւնների մէջ, որոնցից մէկը խոսակերտում, բայց որ զլիսաւորն է, նոյնպէս վանքի և կալուածի գնումներով, ինչպէս Ումեկեաններն ու նրանց ազգականները:

Սրանց և յիշատակարանի եղբայրների նոյնացման մի զժուարութիւն ունինք միայն, ժամանակի երկար տեղութիւնը երկու յիշատակութիւնների մէջ. բայց եթէ ընդունենք, որ Սեբաստիայում յիշուած եղբայրները փոքրահասակ էին, այդ զժուարութիւնն էլ կը վերանայ: Արձանագրութիւնների մէջ Ուքան և Պապքան եղբայրների վերջին յիշատակութիւններն ունինք 1271 և 1274 թուականներին, որ անկարելի չէ 1211 թուին ապրող պատանիների համար. ընդհանրապէս զարմանալի զուգադիպութիւն կը լինէր երկու զոյգ տարբեր եղբայրների այս նոյնանուն կրկնութիւնը, այն էլ միմեանցից շատ հեռու շրջաններում: Նոյնացման զէպքում եղբայրների հետ արձանագրութիւնների մէջ յիշուած Դապտայ խաթունը պէտք է հանգուցեալ կրտսեր եղբոր՝ Մերչոյի կինը լինի, իսկ յիշատակարանի Յեւանէս պարոնը նրանց աւագ եղբայրը կամ ազգականը:

Արձանագրութիւններից ամենահինը եղբայրների անունն յիշատակութեամբ Արցախի Մեծարանց Ս. Յակոբի վանքումն է. Ուքան և Պապքան եղբայրները՝ «որդի(ք) Սարգսի հոգո որդոյն» միաբանում են Զալալ Դաւալի իշխանութեամբ ԶԱ = 1252 թուականին, նուէրներ տալիս վանքին և տաս ժամ ստանում իրենց «Մերչո» եղբոր յիշատակին(*):

Երկրորդ հնագոյն արձանագրութիւնը նոյն եղբայրների անունով խոսակերտումն է՝ 1268 թուականից(**):

ՉԺԷ

1. կառնաւ ան
2. մանին այ մեք Ուք
3. անու եւ Պապքան ուրդ
4. իք Սարգսի քոռն Հո
5. գոյն միաքանեցաք

(*) X. B. 1917, 154. Orbeli. Armianskia Nadpis.

(**) Հրատարակում է առաջին անգամ. ընդգծուած տառերը կցուած:

6. սր ուխիս հրամանաւ
7. աշխարհայոյս փրայեսին Վդանա
8. եւ sru եւ միաբանեա ե
9. տուն մեզ զՀն
10. գոյն գալըսեսա
11. եւ արեւ յամեն եկ
12. եղեցիս ժամ ե? Ամեն s
13. իկնա եւ յեւ մեր մահ
14. ուսնե մեզ առնեն անխափան(*):

Երկու եղբայրների ամենից կարեոր արձանագրութիւնը հետեւեալն է, որ գրեալում է կարմիր վառքում Անիի մօտ, Ախալքեանի ափին.

1-2. ի քուխ/ՉԻ.

3. Շնորհիւն այ եւ Ուսն Բարխաղիւն եւ եղբայր

4. իմ Պապան Վախաղիւն որդիք Սարգսի քոն Հոյ

5. ոյն (եւ) հարսն իմ Դաւթայ խաթուն գնեցաք զվանս

6. իւր ամենայն սահմանաք հողոյ եւ բոյն եւ շինեցաք ի կորոյն եւ զարդարեցաք

7. ապախիք եւ գրեմաք եւ ընծայեցաք եկեղեցոյս զմեր զանազան հայրենիքն զիսս

8. նապ(ար)ին դանկն որ միջաւրեն եր Շահաղիւն զվերեւն եւ զներքեւն եւ զհարաւ կող

9. ման կուղարկանովն եւ այցի մի ի Բագրան զԱյնեհարն եւ զԱխսին կապն եւ

10. զեմախիւրոյն դ. դանկն եւ զքաղաքս: Հայր Սարգիս եւ այլ եղբարս փոխարեն հասու

11. ցին յամենայն շարքն ար. գ. խորան մեր հարեւ Սարգսի եւ Սրե եւ Մեղիս պասս

12. րազն եւ գ. ար Սարգիս արխունին: որք հախառակ (կ)ան ընծայիցս դասին ի քրի

13. usnuk ամեն(**). Մխիթար գրիչ

Նոյն եղբայրներն ունին մի չորրորդ աղաւաղ արձանագրութիւն Հոռոմոսի վանքում, որից երեւում է, թէ կալուածական գնումներ են կատարել և ուրիշ նուէրների հետ ընծայել վանքին 1274 թուին(**):

Մի վերջին արձանագրութիւն էլ նրանք Անիում ունին, բայց առանց թուականի և պակասաւոր, երեւան եկած աղագեմիկ Մառի պեղումներով. արձանագրութիւնից պարզւում է, որ Ուքան և Պապան եղ-

բայրները շինել են «զանկակատուն» եւ նուէրներ տուել, ստանալով պատարագներ «մեր հաւրն Սարգսի և Սթէ Սարգսի արքաո(ւնին եւ Մերչէ և. [պակաս պատարագի թիւը] արք) մեզ Ուքանիս և Պապանիս և Դապտայ խաթունիս...»(*):

Վերջին արձանագրութիւնները կըռուան կարող են լինել եղբայրների, որ Ուքան և Պապան եղբայրները իբրեւ վաճառականներ հաստատոււմ են Անիում և Ումեկեանների ու նրանց ազգականների նման սոհմական եկեղեցի ձեռք բերում:

* * *

Համեմատութեան նիւթ կարող է կազմել դրամի մօտաւոր արժէքը հասկանալու համար նաեւ հետեւալ արձանագրութիւնը, որի բնագիրը վերականգնել և բացատրել է պրոֆ. Մաւր(**).

1. Թվ. 2Ժ ի փեղեղախառքի Հուրաւու դանի եւ Սահմաղիւն որդի [Աւեսնաց գ] ննցի զքաղաւորանիս[s] ճեղի[u] զՄրեն ի յԱրսարե որդո Շահնշահի հաղալ ընչ[ից իմ]ոց ի վայելումն ինն եւ որդ

2. ոց իմոց. ած շնորհաւոր ար[ա]յսցի յախեանս ժամանակաց: ի քի ՉԻԵ յաշխարհակառքե Ապաղա դանին եւ Սառնին, որ պարունին ամաւանց ու դարպաս զկայր, զաս այցիս եւ գրս

3. խսս, որ կոչի Արայոքի, գնեցի զամեն մեկ յիւր փրոյն. եւ յիւ մեաց դուս առանց(?) վարդպետի մեկնցի ու հիմն ձեցի դարպասիս ու դրախ[s]իս. ի [Ժ] տարին կասարեցի. ած

4. շնահաւոր արաւսցի պարուն Սահմանին որդից ի յորդիք. ու խարս, որ եղաւ դարպասիս: իս: ո: դուկաս դանկան:

Ընթերցողը տեսնում է, որ արձանագրութիւնը երկու մասից է բաղկացած. առաջինը Մրենի գնման է վերաբերում, իսկ երկրորդը Սահմաղին «պարուն»ի համար «ղարապաս» ալիքի գնելուն. քառասուն հազար զուկատ դահեկանը ծախսուել է ապարանքի շինութեան, ալիքի ու դրախտ գնելու և կարգաւորելու համար: Հրատարակիչը «զուգատ դահեկանը» համազօր է կարծում կարմիր կամ ոսկի դահեկանին: Էջմիածին Գ. ԱՐՔԵՊՍ. ՅՈՎԱՆՓԵԱՆ

ՎԵՐՋ

(*) Վարդան վարդապետի անունն յիշատակութեամբ կրկին ապացոյցն ունինք Հաղարտի եւ Խոռակերպի հոգեւոր կապերի:

(**) X. B. 1917. եր. 152: Փակագծի մէջ առնուած մասերը ուսուցչապետ Օրբէլին է լրացնում: Տես եւ Ալիշան, Շիրակ, 170. սխալաշատ: «Արքաուն» խօսքի նշանակութեան մասին տ. N. Marr. Arkau mongolskoe naswanie xristian. SP. 1905:

(***) Ալիշան, Շիրակ. 173:

(*) X. B. 1917. 151:

(**) N. Marr. Nowie materialy po armianskoi Epigraphike. 1893. ուստերեն (նովիէ մատերիալի պարմեանսկոյ էպիգրափիկէ):

ՄԱՏԵՆԱԽՕՍԱԿԱՆ

ՅԱԳՆԱԿԱՊԷՆ ԴԷՊԻ ԲԱՐՕՐՈՒԹԻՒՆ,
Հեղինակ՝ Պ. Հալաբեան:

Անցեալ տարի Բարիզի մէջ հրատարակուեցաւ Ֆրանսերէն լեզուով միջակ մեծութեամբ հատոր մը «Տագնապէն Դէպի Բարօրութիւն» (*) անունին տակ:

Հեղինակն է Վսեմ. Պետրոս Հալաբեան՝ օսմանեան նախկին նախարար և այժմ Ֆրանսական քաղաքացի: Ինք իրաւագիտութեան տոքթոր մ'է Բարիզի համալսարանէն վկայեալ և անվիճելի կարողութեամբ օժտեալ:

Գիրքը նուիրուած է Տէքարթի այս հակիրճ բառերով. à Descartes immortel: Հեղինակը կ'ըսէ որ առաջնորդուած է իր գործին մէջ Տէքարթի Discours sur la Méthode գրքին կանոններէն:

Տ. Հալաբեան իր նախաբանին մէջ կը յայտնէ որ երեք տարիէն աւելի ուսումնասիրած է մեծ աղէտը, որ Անգլիայէն սկսելով տարածուեցաւ ամէն կողմ և որ կը կոչուի համաշխարհային տագնապ, և հասած է եզրակացութիւններու՝ զորս կը պարզէ վճիտ կերպով՝ գիրքը բաժնելով երկու մասի: Առաջին՝ Չարիքը: Երկրորդ՝ Դարմանը:

Հեղինակը մեծ համբերութեամբ մօտեցած է այս ծանր աշխատութեան և մեծ կորովով ու պայծառ բանաձևերով պարզած է իր համոզումներն ու առաջարկները: Այդ կորովը աւելի ցայտուն կը հանդիսանայ երբ մտածենք որ իրմէ առաջ ուրիշներ հազարաւոր լուծումներ առաջարկած էին արդէն տագնապին համար:

Տ. Հալաբեան իր նախաբանը կը վերջացնէ այսպէս. «Այս աշխատութիւնը արդիւնքն է իմ ազատ խոհումներուս, ազատ, ազնուական և փառաւոր Ֆրանսայի մէջ, որ զիս դատարարուեց, ընդունեց և որդեգրեց և կը ստանձնեմ ամբողջական պատասխանատուութիւնը իմ տեսակէտներուս»:

Գործին երկու մասերուն հակիրճ ամփոփումը կուտանք ի ստորեւ, Սիոնի սուղ ջէներուն պարտադրած համոռօտութեամբ:

(*) DE LA CRISE A LA PROSPERITE, le mal et le remède. Imprimerie Recueil Sirey, Paris Prix 15 fr.

1. ՉԱՐԻՔԸ

Տագնապը ցոյց կուտայ իր նշանները տնտեսական, ելմտական, ընկերային և մինչև անգամ քաղաքական և բարոյական գետիններու վրայ: Բայց իր իսկութիւնը դուրս բերելու համար հարկ է նկատել այդ նշաններուն հիմնականները, և ասոնք են վաճառականութեան և ճարտարուեստի նահանջը, անգործութեան տարածուիլը և մեծաքանակի գիներուն անկումը: Այս նշաններն ալ չարիքէն տառապող զանազան երկիրներու մէջ մեծ տարբերութիւն ցոյց կուտան իրենց ծագումին, իրենց յեղաշրջումին, իրենց սաստկութեան և իրենց փոխադարձ յարաբերութեանց մէջ:

Տագնապին պատճառները ամէնքը նոր չեն բոլոր երկիրներուն համար: Տեղ տեղ ասոնք պատերազմէն շատ առաջ սկսած և պատերազմէն ետք սաստկացած են:

Ամբողջական և հիմնական ուսումնասիրութենէ մը ետք տագնապը կարելի է որակել երկու բառով: Հաւասարակշռութեան խզումը: Խզում հաւասարակշռութեան ազգային տնտեսութեանց միջև, արտադրութեան և սպառումի իրերայարաբերութեանց մէջ, աշխատութեան և արտադրութեան յարաբերութեանց մէջ, մեծաքանակի և փոքրաքանակի գիներուն յարաբերութեանց մէջ: Այս յարաբերութեանց մէջ կատարեալ հաւասարակշռութիւն մը իրականացած չէ երբեք և չպիտի իրականանայ հաւանականաբար այսուհետեւ ալ: Բայց խզում ալ եղած չէր և աշխարհ ճանչցած էր տնտեսական յարաբերական հաւասարակշռութիւն մը:

Տագնապին գէժ կուեւելու համար գործադրուած միջոցները անբաւական եղած են, որովհետև ասոնք ուղղուած են չարիքին զանազան նշաններուն և ոչ թէ անոր սկզբնապատճառին գէժ:

Այս սկզբնապատճառը միջազգային վաճառականութեան ներկայ դրութիւնն է. այսինքն ծայրայեղ մրցում մը ազդերու միջև, տիրանալու համար շուկաներու կամ վաճառման տեղերու, օրակարգ ունենալով՝ շատ արտածել, քիչ ներածել:

Համաշխարհային վաճառականութիւնը կը ձգտի միակ գործողութեան մը, ծախել, ծախել, ծախել առանց փոխադարձութեան:

2. ԶԱՐԻՔԻՆ ԴԱՐՄԱՆԸ

ԴԱՐՄԱՆԻՆ ԶՐՈՒԹԻՒՆԸ

Այս դարմանը կ'ըլլայ միջազգային վաճառականութեան մէջ իրական փոխանակութեան գրութիւնը հաստատելով:

Ասիկա հին ժամանակներու փոխանակութիւնը (troc) է, այլ տնտեսական բարելւումին յարմարեցած փոխանակութիւնն է, որ պիտի կատարուի փոխադարձ վաճառումներով (ventes corrélatives):

Երեք բանաձևերով կը թարգմանուի իրական փոխանակութիւնը. կը զննէ անկի որուն կը ծախեն, կը զննէ այնքան որքան կը ծախեն, արտադրութիւններ որոնց պիտի ունին կը զննէ անկի որ պիտի ունի իմ արտադրութիւններուն:

Միջազգային վաճառականութեան մէջ իրական փոխանակութիւնը մի միայն ազգայնաբար (nationalement) կրնայ կատարուիլ:

Որպէսզի փոխանակութիւն կարելի ըլլայ, պէտք է որ փոխանակող կողմերէն մէկը միւսին ապրանքին կարօտ ըլլայ:

Այս զուգընթացութիւնը յոյժ բացառաբար կը պատահի անհատներու յարաբերութեանց մէջ, ընդհակառակը անիկա սովորական կանոն մ'է ազգերու յարաբերութեանց մէջ:

Ուրեմն հաւաքական և ազգային հրապարակներ (marchés) պէտք է փոխանակեն ազգերու արտադրութեանց աւելորդը իրենցմէ իւրաքանչիւրին պէտքերն և չափուն համաձայն:

Միջազգային վաճառականութեան մէջ իրական փոխանակութեան գրութիւնը որդեգրող երկրին մէջ կեդրոնական վերին մարմին մը պիտի կատարէ ազգային տուրեւաւր: Ասիկա արաքին վաճառականութեան պետական մենաշնորհի վերածումը է: Ուրեմն նոյն մարմնոյն մաս պիտի կազմեն կառավարութեան ներկայացուցիչները, արտադրողներու և վաճառականաց ներկայացուցիչները, ինչպէս նաև սպառողներու բանիմաց ներկայացուցիչները:

Կեդրոնական մարմինը պիտի որոշէ քանակը և տեսակը այն ապրանքներուն՝ զոր երկիրը իրեն յատուկ սպառումներէն աւելի պիտի արտադրէ, ինչպէս և այն ապրանքները՝ զոր երկիրը գուրտէն պիտի ներմուծէ: Ինք պիտի հաստատէ արտածելի և ներածելի ապրանքներուն գիները և ասոնց ներքին հրապարակներու վրայ տուրեւաւրն սակը:

Հեղինակը, որ տազնապին դէմ դաժնադոն երկիրներու մէջ ձեռք առնուած միջոցներուն անբաւականութիւնն ու անյարմարութիւնը և ապարդիւն մնալու դատապարտուած ըլլալը վճառականօրէն կը յայտնէ և յոռետես է, ինք իր կողմէ չարքին խտրամանաշուքիւնը կատարելէ և զեղը սահմանելէ ետք դարմանումէն հետեւալ արդիւնքները կը սպասէ լաւատեսութեամբ:

Միջազգային վաճառականութեան մէջ իրական փոխանակութեան հաստատումովը Նոր դարաշրջան մը պիտի բացուի մարդկութեան համար: Արտադրութիւնը պիտի կանոնաւորուի և ազգերու միջև աշխատանքի լաւագոյն բաժանումը և հաւասարակշռութիւնը պիտի ստեղծուի:

Հաւասարակշռութիւնը պիտի վերահաստատուի ազգային տնտեսութեանց մէջ քանի որ անիկա պիտի հիմնուի իւրաքանչիւր պետութեան սպառողական չափին վրայ: Պիտի անհետանայ անհաւասարակշռութիւնը աշխատանքի և արտադրութեան միջև: Անգործներուն մեծագոյն մասը պիտի կարենան վերադառնալ իրենց պատկանած ճարտարարուեստներուն, և անգործութեան խնդիրը պիտի կարգադրուի այս միջոցով միայն:

Մեծաքանակի և փոքրաքանակի գիւններուն մէջ տեսնուած մեծ տարբերութեանց առջևը պիտի առնուի:

Դուրսէն եկած ապրանքներուն ներքին գիները հաստատուին պիտի մնան:

Անգործութեան դարմանումովը անգործներուն համար կատարուած հանրային ծախքերը պիտի խնայուին:

Իրական փոխանակութիւնը պիտի ապահովէ միջազգային յարաբերութեանց մէջ և անդրադարձաբար իւրաքանչիւր երկրի ներքը դրամի արժէքին հաստատութիւնը ապրանքներուն հանդէպ:

Վերջապէս իրական փոխանակութիւնը պիտի փարատէ տազնապին խտրութիւնը:

Պիտի զգևորուի միջապը (*):

Գանիլի

Ռ. Մ.

(*) Այս երկու բառերը գործածուեցան Տէր Թորգոմ Պատրիարքի կողմէ երուսաղէմի պարտուց բարձման վերաբերմամբ իր մէկ հառին մէջ:

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

ՎԵՀԱՓԱՌ ԿԱՌՈՒՂԱՌՈՍ

ՅԵԼ

ԾԱՌԱՅԱՐԱՐՈՒՄՆԵՐ ԳՈՏԻՍԱՐԳԵՐ

ՆԱԽԱԳԱՀՈՒԹՅԱՄԲ

ԳԵՐԱԳՈՒՅՆ ՀՈՒՆԵՎՈՐ ԽՈՐՀՈՒՐԴ

Թ. 874

25 դեկտ. 1932 ամի

Ս. ԵԶՄԻԱՍԻՆ

ՇՐՋԱՔԵՐԱԿԱՆ

ԲՈՂՈՐ ԹԵՄԱԿԱՆ ԱՌԱՋՆՈՐԴՆԵՐԻՆ

ԵՒ ԹԵՄԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆԱԿԱՆ

ՀԱՍՏԱՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻՆ

Գերագոյն Հոգեւոր Խորհուրդը իւր նոյեմբերի 26-ի գրութեամբ յայտնելով Ձեզ նոյեմբերի 10-ին Ս. Էլմիսանեան գումարուած Աղգային-Եկեղեցական ժողովի կողմից կատարուած Կաթողիկոսական ընտրութեան և նորա անունը Հայաստանեայց բոլոր եկեղեցիներում յիշատակելու մասին, ներկայիւս աւելի մանրամասնութիւններով իրազեկ է կացուցանում Ձեզ ժողովի գործունէութեան և որոշումներին, առաջարկելով հազորդել այն Ձեզ ստորագրեալ եկեղեցական վարչութիւններին և հաստատութիւններին:

Պատգամաւորները հաւաքուել սկսան Մ. Աթոռում նոյեմբերի 5-ին մեր Միութեան թեմերից և փոքր չափով արտասահմանից: Նոյեմբեր 6-ին Պատարագից առաջ հոգեհանգստեան կարգ կատարուեց Ս. Գէորգ Ե. Կաթողիկոսի գերեզմանի վրայ: Օրուան պատարագիչն էր Տ. Տեղապալը, որ Հայր մեր-ից առաջ քարոզ խօսեց Հայրապետական Աթոռի և Հայաստանեայց եկեղեցու նշանակութեան մասին, և ապա հանդիսադիր եղաւ իման սեղանի առաջ կատարուող Հայրապետական մաղթանքին: Դրանից յետոյ նա երգուեցրեց բոլոր պատգամաւորներին խղճի մտքը կատարելու իրենց պարտքը ընտրութեան գործում:

Նոյեմբերի 7, 8, 9 նախապատրաստական ոչ-պաշտօնական և մասնակի աշխատանքներ էին կատարուում ժողովի օրակարգի և կանոնաւոր ընթացքի նկատմամբ, իսկ պատգամաւորները ծանօթանում էին իւրաքանչեւ, այցելում հնազարեան վանքերն ու աւերակները: Բուն ժողովներն սկսուեցան նոյեմբերի 10-ին առաւօտեան 11 ժամին Տեղապալ Տ. Խորէն Արքեպիսկոպոսի նախագահութեամբ և վախճան և վեց պատգամաւորների մասնակցութեամբ: Տ. Տեղապալի հակիրճ հաւոյց և հոգեւոր Ս. Գէորգ Կաթողիկոսի յիշատակին «Հոգեւոյց» ասելուց յետոյ՝ ընտրուում է ատենապետութիւն և ապա մանղատային յանձնաժողով՝ պատգամաւորների թղթերն ստուգելու համար: Ատենապետութիւնը կազմուած էր վեց հոգուց՝ երեք ատենապետներ՝ — Ստեփան Մալխասեան, Գեղամ Տէր-Պետրոսեան և Լևոն Կիւմարչեան, քարտուղարներ՝ — Ստեփան Կանայան, Ռուբէն աւագ քահանայ Բէկգլուխեան և Կոստանդին Գիւլնազարեան: Մանղատային յանձնաժողովի անդամներ էին Տ. Մատթէոս Արքեպիսկոպոս. Տ. Երուսեղ

աւագ քահանայ Նալբանդեան, Տ. Սահակ աւագ քահանայ Սահակեան և Յովսէփ Տիգրանեան:

Պատգամաւորների յանձնարարականները ըստուգութեան ենթարկելուց յետոյ՝ նորոգուում է նիստը և հաստատուում օրակարգի հետեւեալ հարցերը, ատենապետութեան թողնելով նրանց քննութեան ենթարկելու կարգը:

1. Որոշումն Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի ընտրութեան եղանակի:

2. Գերագոյն Հոգեւոր Խորհրդի ղեկուցումներ՝ —

ա) Գերագոյն Հոգեւոր Խորհրդի հաստատութեան և գործունէութեան մասին:

բ) Մայր Աթոռի նիւթական կարիքների մասին:

գ) Հայաստանեայց եկեղեցու սահմանադրութեան մասին:

3. Ձեկուցումն Հայաստանեայց եկեղեցու բարեկարգութեան մասին:

4. Ընտրութիւն Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի:

5. Ընտրութիւն Գերագոյն Հոգեւոր Խորհրդի անդամների:

6. Ողջոյն և գոհունակութիւն Աղգային-Եկեղեցական ժողովի կողմից Խորհրդային Հայաստանի Կառավարութեան:

Ապա Տ. Տեղապալը կարդում է Գերագոյն Հոգեւոր Խորհրդի կողմից ղեկուցում նորա հաստատութեան և ութամեայ գործունէութեան մասին: Ժողովը յանձնարարում է ատենապետութեան բանաձև կազմել և բերել հաստատութեան:

Նոյն երեկոյեան նիստում Տ. Գարեգին Արքեպիսկոպոս կարդում է Գերագոյն Հոգեւոր Խորհրդի կազմած Սահմանադրութեան նախագծի, իսկ Տ. Մատթէոս Արքեպիսկոպոս Մ. Աթոռի նիւթական կարիքների մասին ղեկուցումները: Ժողովը մտքերի օրիսանակութիւնից յետոյ՝ յանձնարարում է ատենապետութեան սրանց համար ևս բանաձևեր կազմել:

Այստեղ մէջ է բերուում ժողովի հաստատած բանաձևերը երեք ղեկուցումների մասին, առաջինը հաստատուած նոյեմբերի 10-ի երեկոյեան նիստում, իսկ մնացած երկուսը նոյեմբերի 11-ի առաւօտեան նիստում:

Գերագոյն Հոգեւոր Խորհրդի հաստատութեան և գործունէութեան մասին ժողովը որոշում է —

1. Ողջունել Գերագոյն Հոգեւոր Խորհրդի հիմնումը և հասանութիւնն տալ 1924 թ.ի յունուարի 1-ի Հայրապետական կոնդակին, որով հիմնուում է Խորհուրդը:

2. Հասանութիւնն տալ Գերագոյն Հոգեւոր Խորհրդի գործունէութեան նորա հիմնման օրից մինչև այսօր:

3. Ընդունել Գերագոյն Հոգեւոր Խորհրդի ներկայ կազմի հրաժարականը՝ շնորհակալութիւն յայտնելով նորա շրջահայեաց և օգտակար գործունէութեան համար, խնդրելով այդ պաշտօնը առժամանակ շարունակել մինչև նոր կազմի ընտրութիւնը ներկայ պատգամաւորական ժողովի կողմից:

Հայոց եկեղեցու Սահմանադրութեան քանաձևը. —

Յանձնարարել կեդրոնական Հոգեւոր Բարձրագոյն իշխանութեան կազմել յատուկ մասնաժողով հմուտ անձերից և նրան յանձնել մշակել նախագիծ Հայոց եկեղեցու նոր Սահմանադրութեան, ելակէտ ունենալով մեր եկեղեցու աւանդական ընտրական սկզբունքը, կանոնական ճանապարհով եկեղեցական գործերի կառավարութեան մէջ մեծուած բարեփոխութիւնները և ժամանակակից իրաւագրքերը: Այս նախագիծը հաղորդել Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսին, և Երուսաղէմի ու Կ. Պոլսի Հայոց Պատրիարքներին և ի նկատի առնելով նրանց դիտողութիւնները, հաստատել Հայրապետական կոնդակով և մտցնել գործունէութեան մէջ: Իսկ առաջիկայ մեծաւորագոյն Ազգային-եկեղեցական ժողով գումարուելիս, առաջարկել նրան վերջնական քննութեան և հաստատութեան:

Մայր Աթոռի Նիւթական կարիքների ղեկուցման մասին որոշում է —

1. Ճանաչել Մ. Աթոռի Նիւթական վիճակը միանգամայն անապահով նրա եկամուտների պակասութեան և պատահական ընդթի պատճառով:

2. Ժողովը պարտք է դնում միութենական և նամանաւանդ արտասահմանեան թեմերի և եկեղեցիների, առաջնորդների և հայ համայնքների վրայ հոգալ պարբերական նպաստներով Մ. Աթոռի բազմաւասակ կարիքները, նրան արժանալի դիրք տալու նպատակով:

3. Մ. Աթոռի կարիքների վրայ ժողովը հրաւիրում է Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսի, Երուսաղէմի և Կ. Պոլսոյ պատրիարքներին առանձին ուշադրութիւնը:

4. Յանձնարարել Գերագոյն Հոգեւոր Խորհրդին՝ քննութեան առնել և հնարաւորութեան չափով իրագործել հաստատուն եկամուտների աղբիւրներ ստեղծելու միջոցները, ինչպէս են կամաւոր տուրք սահմանելը, մոմալաճառութիւն և այլ հնարաւոր միջոցներ:

Օրակարգի երրորդ հարցի՝ այն է Հայաստանիայ եկեղեցու բարեկարգութեան մասին Գերագոյն Հոգեւոր Խորհրդի կողմից ղեկուցում է կարգում Տ. Գեորգ Արքեպիսկոպոս: Այդ ղեկուցման հիման վրայ ժողովը հաստատում է նախահանգուցել Կաթողիկոսի 5 կանոնական կոնդակները: (ա) Փահանջների կրկնամուսնութիւն:

նր (Թ. 644, Նոյեմբեր 11, 1922). (բ) Ազգակցական հինգերորդ և խնամական չորրորդ աստիճանի և հոգեւոր ազգակցութեան, կնքահօր և սանուհու ամուսնութեան արգելքի վերացումը (Թ. 645, Նոյեմբեր 11, 1922). (գ) Նոր տոմար մտցնելու (Թ. 350, Նոյեմբեր 3, 1923). (դ) Երգեհոնի գործադրութեան (Թ. 350, Նոյեմբեր 3, 1923). և վերջապէս (ե) Հայաստանիայ եկեղեցու ընտրութեան սկզբունքի վերահաստատութեան, թեմական խորհուրդների և առաջնորդների նկատմամբ (Թ. 678, 1917): Երկրորդ կոնդակի՝ կնքահօր և սանուհուն վերաբերեալ մասը ժողովը ընդունում է միայն ժամանակաւոր՝ մինչև յետագայ Ազգային-եկեղեցական ժողովի նոր սահմանադրութեան հաստատութիւնը: Բարեփոխութեան միւս խնդիրների վերաբերութեամբ ժողովը յանձնարարում է Բարձրագոյն Հոգեւոր իշխանութեան՝ մասնագէտների ձեռքով յարուցուած հարցերը ուսումնասիրել, ապա Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսի, երկու պատրիարքների կարծիքները լսելուց յետոյ՝ անհրաժեշտը հրատարակել կանոնական կոնդակով, իսկ մնացածը պահել ի վերջնական հաստատութիւն յետագայ Ազգային-եկեղեցական ժողովի:

Նոյեմբերի 11-ին երեկոյեան Նիստում որոշում է Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի ընտրութեան եղանակը. թեկնածուների ընտրութիւնը կատարել թերթիկներով, իւրաքանչիւր ձայնի համար միայն մի անուն գրելով, իսկ վերջնական ընտրութիւնը տուգործով:

Ժողովը անհրաժեշտ է համարում Գերագոյն Հոգեւոր Խորհրդի գոյութիւնը՝ նախագահութեամբ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի, բաղկացած չորս հոգեւորականներից, որոնց ընտրում է Ազգային-եկեղեցական ժողովը, և երկու աշխարհականներից, որոնց հրաւիրում է այդ կազմը ներկայ ժողովին մասնակցող աշխարհական պատգամաւորներից հաւասար իրաւունքով. հոգեւորականների կողմից դուրս եկող անդամների տեղ մնացածներն ընտրում են նոր անդամ հոգեւորականներից զարմեալ հաւասար իրաւունքով:

Նոյն Նիստում Ազգային-եկեղեցական ժողովը յանձնարարում է Գերագոյն Հոգեւոր Խորհրդին իւր նախագահ վեհաժողով Կաթողիկոսի միջոցով միջնորդութիւն յարուցել Խորհրդային Հայաստանի Կառավարութեան առաջ՝ բաւարարութիւն տալու Հայոց եկեղեցու անհրաժեշտ և անյետաձգելի կարիքներին, այն է իրագործել հոգեւոր դպրոցի բացումը Հայոց եկեղեցու պաշտօնեաներ պատրաստելու համար, ունենալ պարբերական ամսաթիւրով իրեն օրդան Ս. Էջմիածնի Բարձրագոյն Հոգեւոր իշխանութեան, ստեղծել եկամտի հաստատուն աղբիւրներ Ս. Էջմիածնի Տաճարի և միաբնութեան պահպանութեան, բացուելիք դպրոցի և պարբերական օրգանի ծախսերի և եկեղեցական գրքերի տպագրութեան համար:

Նոյեմբերի 12-ին Ազգային-եկեղեցական ժողովի Նիստը պիտի գումարուի Տաճարում՝ կատարելու Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի և Գերագոյն Հոգեւոր Խորհրդի անդամների ընտրու-

թիւները նախապէս եղած ազդարարութեան համաձայն ժամը 11-ին հաւաքուում են բոլոր պատգամաւորները Վեհաբան և այնտեղից Տ. Տեղադատի գլխաւորութեամբ հանդիսաւոր երթով իջնում են տաճարի Փակեում են դռները, որպէսզի հաղորդակցութիւն չլինի դրսի հետ: Պատշաճ սաղմոսներից և աղօթքներից յետոյ Տ. Տեղադատը բացուած է համարում ժողովը: Թերթիկներով, գաղտնի քուէարկութեան հետեւանքն է, եօթնասուն և ինը ձայնից (Արշակ Զօպանեանը այս քուէարկութիւնից յետոյ միայն հասաւ եւ մտաւ տաճար) 51 ձայն ստանում է Տ. Խորէն Արքեպիսկոպոս, 12 ձայն Մատթէոս Արքեպիսկոպոս, 10 ձայն Մեսրոպ Արքեպիսկոպոս, 2 ձայն Տ. Բագրատ Արքեպիսկոպոս և մի մի ձայն Տ. Թորգոմ, Գարեգին, Գեորգ Արքեպիսկոպոսներ: Բացի Խորէն և Մատթէոս արքեպիսկոպոսներից բոլորը հրաժարուում են քուէարկութիւնից:

Կէս ժամ ընդմիջումից յետոյ կատարուում է երկրորդ և վերջնական քուէարկութիւնը: Աւթնասուն ձայնից վաթսուն ձայն ստանում է Տ. Խորէն Արքեպիսկոպոս, տասնևինը ձայն ստանում է Տ. Մատթէոս Արքեպիսկոպոս, իսկ մէկը սպիտակ թերթիկ: Տէր Խորէն Արքեպիսկոպոս յայտարարուում է ընտրուած՝ Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց: Մեսրոպ Արքեպիսկոպոս որպէս աւագագոյն, շնորհաւորում է ընտրութիւնը, և բոլոր պատգամաւորները մի մի մօտենում և համբուրում են ընտրեալի աջը:

Որով ընդմիջումից յետոյ կատարուում է Գեորգոյն Նոգեւոր Խորհրդի անդամների ընտրութիւնը: 63 ձայն ստանում է Գարեգին Արքեպիսկոպոս, 52 ձայն Գեորգ Արքեպիսկոպոս, 50 ձայն Մատթէոս Արքեպիսկոպոս, 44 ձայն Մեսրոպ Արքեպիսկոպոս, 43 ձայն Բագրատ Արքեպիսկոպոս: Առաջին շորսը պիտի համարուէին ընտրուած, բայց որովհետև Տ. Մատթէոս, Տ. Մեսրոպ և Տ. Բագրատ արքեպիսկոպոսները հրաժարուեցին, ընտրուած համարուեցան միայն առաջին երկուսը, իսկ կրկնաքուէարկութեամբ ապա Տ. Արտակ և Տ. Արսէն եպիսկոպոսները, որով լրացաւ շորս անդամների թիւը:

Բոլոր պատգամաւորների միահամուռ ցանկութեամբ նորընտր շայրապետի օժուած կատարուեց հետեւեալ օրը՝ Կիւրակի՝ Նոյեմբերի 13-ին: Ձեռնադրութեան և Օժման կարգը կատարող 12 եպիսկոպոսների աւագն էր Տ. Մեսրոպ Արքեպիսկոպոսը:

Նոյն օրը հանդիսաւոր ճաշկերոյթ էր բոլոր պատգամաւորների և հիւրերի մասնակցութեամբ, ներկայ էր և նորապսակ շայրապետը, որ օրհնեց պատգամաւորութեան և հայ ժողովրդին, զօհունակութիւն յայտնելով և Խորհրդային Հայաստանի կառավարութեան:

Նոյն երեկոյան ժողովի վերջին նիստն էր, որ զրադուեցաւ շնորհակալութեան ուղերթ պատասխելով Խորհրդային Հայաստանի կառավարութեան անունով, ցոյց տուած բարեհաճ վերաբերմունքի համար:

Ժողովի վերջում երեւաց Ս. Շայրապետը, կրկին օրհնելով պատգամաւորութեան, յայտարարեց Ազգային-եկեղեցական ժողովը փակուած:

Անդամ Գեւորգոյն Նոգեւոր Խորհրդի՝

ԳԱՐԵԳԻՆ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

Փառուղար՝ Յ. ՔՈԶԱՐԵԱՆ

Ս. ՅԱՎՈՐԻ ՆԵՐՍԷՆ

ՊԱՇՏՈՆ ԵՎ ԱՆՔ

Բացի 30 դեկտ. բուսակիր շնորհակալութեան եւ օրհնութեան նամակէ մը, զոր Ամենայն Հայոց Մրբագնացոյն Հայրապետը ղրկած է Ս. Պատրիարք Հօր, ի պատասխան իր հեռագրական շնորհաւորութեանց, նման Կ. Պոլսոյ Ս. Պատրիարքին ղրկուածին, Ն. Ս. Օժուրիւնը հանած է գրաբար նամակով մը եւս պատասխանել այն նամակին, զոր Ս. Պատրիարքը ղրկած էր ի Մայր Աթոռ, շնորհաւորական հեռագիրէն ետքը: Ստորեւ կը տեսնուին այդ երկու նամակները:

Առ Ն. Ս. Օժուրիւն:

Տ. Տ. ԽՈՐԷՆ Ս. ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ

Ապիսկոպոսապետն մեր եւ Պատուական
Հայրապետն Ամենայն Հայոց
ի Մայր Աթոռ Կարգիկի
Մերոյ Լցմիաճնի

Ի ՇՆՈՐՀԱՆՈՐՈՒԹԻՒՆ

ՎԵՀԱՓԱՌԻ ՏԷՐ ՀՈՐԵԻՈՐ

Լուր աւետաւոր ընտրութեան եւ Օժման Ձերոյ յաթոռ հանուրց Հայաստանեայցս ելլից զսիրտ ամենեցուն և զմեր անպատում խնդութեամբ:

Օրհնեմք զանհասանելի կամս Անեղին, որ յայց եւ ազգի մերում, և պարզեանց մեզ քահանայապետ բարի և առաջնորդ իմաստուն, որ հովուեացէ զհօտ բանաւոր առաքելական Եկեղեցոյս՝ առ ջուրս հանգրստեան սրբոյ Աւետարանի:

Առ երջանիկս ունիմք զանձինս, տեսեալ զի ուր ուրեմն ի զերեւ ելլին ամենայն կարծիք թերահատտից, և վերստին նորոգեալ պայծառացաւ կարգ յաջորդութեան Սրբոյն Դրիգորի, անդէն ի նմին տեղւոյն ուրանօր լուսատուն հոգւոց մերոց կազմեալ հանդերձեաց յաստուածախոռն տեսեան իւրում զկերպ և զվիճակ խորա-

նի սրբութեան քրիստոսակրօն հաւատոյս
ի Հայաստան աշխարհի:

Գովեմք յանկեղծաւոր սրտէ զարդա-
րամիտ ընթացս պատուական կառավա-
րութեան ընկի երկրիդ մերոյ եւ հայրեն-
եաց, որ հաճեցաւ ուրախ տանել զսիրտս
ամենայն Հայոց որ ի սփիւռս աշխարհի,
թողացուցեալ զի ընտրութիւն Հովուապե-
տիդ մերոյ լիցի յանկաշկանդ ազատու-
թեան խղճի մտաց եւ ձայնից համօրէն Հա-
յաստանեայցս, որով օրինակու եւ եթ մար-
թէր ապաքէն ձայնի Աստուծոյ լսելի լինի
ի ձայնս բազմաց:

Զոր երկցս ծանեայ երբեմն ի մտեր-
մութեան, մանաւանդ թէ եւ ի լծակից եղ-
բայրութեան՝ օծակցութեամբ ի ձեռնադը-
րութեան անդ եպիսկոպոսական տաթիճա-
նի, այժմ ցնծազին զգացմամբ եւ խանդա-
ղատանօք սրտի ողջունեալ եւ ձայնեալ հայր
եւ Տէր Հոգեւոր, ցանկամ Բեղ ընդ երկայն
աւուրս կեալ յանդորրու եւ փառաւորել
զգաւազան հոգեւոր իշխանութեան ազգի
մերոյ:

Առաջին կացեր Դու ի կարգի Հայրա-
պետաց մերոց յետնոցս դարուց որպէս կա-
թողիկոս՝ ընտրեալ անխառն կամօք ազ-
գին. իմ իղծք սրտի եւ ամենեցուն այն են
զի եւ ի յիշատակս ապագայից ժամանակաց
կացցէ անուն Բո ի թիւս հայրապետացն
այնոցիկ որք առաջինք եղեն առաւելա-
գոյն արդիւնաւորութեամբ պաշտաման իւ-
րեանց եւ պարտուց:

Զայս ի խորոց սրտի մաղթեմք յամե-
նաբարեոյն Աստուծոյ, հանդերձ ամենայն
միաբանիւք եւ ժողովրդեամբ Սրբոյ Աթո-
ռոյս, զորոց ամենեցուն եւ զիմ աղաչեմ
ընդունիլ զհաւաստիս որդիական ակնա-
ծութեան եւ զհամբոյր մեծաբանաց ի սուրբ
աջ զլիսոյդ մերոյ հոգեւորի եւ Տեառն, ու-
րում կամ եւ մնամ խոնարհ աղօթա-
կից՝

ՊԱՏՐԻԱՐԺ ԵՐՈՒՍԱՂԷՄԻ

ԹՈՐԳՈՄ ԱՐՔԵՊՍ.

Թ., 1380-27

ի 21 Նոյեմբերի 1932 ամի

ի Ս. ԵՐՈՒՍԱՂԷՄ

ՆՈՐԻՆ ԱՄԵՆԱՊԱՏՈՒԹԵԱՆ

ՊԱՏՐԻԱՐԺԻ ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ ԱԹՈՒՈՅ

Ս. ՅԱԿՈԲԵԱՆՅ ԵՐՈՒՍԱՂԷՄԻ

Տ. ԹՈՐԳՈՄ Ս. ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ

Սիրեցեալ եղբայր Մեր հոգեւոր եւ լծակից,

Կոհութեամբ սրտի ընկալաք զգրութիւն
եղբայրութեանդ, որ ընդ համարաւ 1380-27:

Զգամք ի խորս սրտի եւ գիտեմք ըզ-
ծանրութիւն պաշտամանս եւ պարտուց հայ-
րապետական, մանաւանդ ի ներկայ զրժ-
ուարագոյն ժամանակիս, բայց եւ հաւա-
տամք յողորմութիւնն Աստուծոյ, եթէ օրհ-
նեսցէ Տէր եւ պաղարերս արասցէ զսէր եւ
զհաւատարմութիւն եղբայր Մերոց, որք
ի բարձր աստիճանս նուիրապետութեան կո-
չեալ կան, առ Մ. Աթոռն եւ ի գահակալ նո-
րին ի վարումն ղեկի նաւու եկեղեցւոյ մերոյ:

Ձեռն Մեզ անձանթ բարեմասնութիւնք
հոգւոյ եւ սրտի Ձերդ Ամենապատուութեան,
զի քանիցս տեսեալ է Մեր զնեղկայտութիւն
Ձեր ի Մ. Աթոռոջս, որպէս պատգամաւոր
կաթուղիկոսական, եւ մանաւանդ որպէս
օծակից եղբայր յեպիսկոպոսական Ձեռնա-
գրութեանն:

Քաջապէս տեղեակ եմք պատրաստա-
կամ ծառայութեանդ, որպէս կաթուղիկո-
սական պատուիրակ ի Հնդկաստան եւ յեւ-
րոպա եւ գիտեմք, թէ որպիսի եռանդեամբ
եւ ջանիւ գուցէ զործեալ է Ձեր օգտակար
հանդիսանալ բարոյական եւ նիւթական
շահուց Աթոռոյս ի կատարման յանձնարա-
րութեանց հոգելոյս նախորդին Մերոյ:

Ի նկատ առեալ Մեր զայս ամենայն եւ
զանցեալ զործունէութիւն ձեր առ հասու-
րակ, ունիմք զիրական հաւաստիս սրտե-
ռանդն հաւատարմութեան առ Մ. Աթոռն
եւ աթոռակալ նորին. Զեղումն զգացմանց
եւ բարեմաղթութեանց ընդունեմ եւ ճա-
նաչեմ, որպէս զյորդ եւ զյստակ բղխումն
ջուրց յաղբերաց սրտի Ձերոյ:

Մաղթեմք եւ Մեք զկարողութիւն Ձեզ,
օրհնելով յանուն Տեառն զմիաբանականդ
ուխտ եւ զամենայն զործակիցս, զի ջանք
Ձեր արդիւնաւորք լիցին ի պայծառութիւն
Աթոռոյդ եւ յուրախութիւն սրտի Մերոյ:

Աղօթարար՝ ԵՐՈՒՆ ԿԱՌՈՂԻԿՈՍ

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՅ

Թ. 141

ի 28-ն Յունուարի 1933 ամի

ի Ս. Էջմիածին

ՎԱՐՉԱԿԱՆ, ԺՈՂՈՎԱԿԱՆ ԵՒ ԱՅՅԵԼՈՒԹԻՒՆՔ

Ս. Արտոյոյ Տճօրէն ժողովը փետրուար ամսուայ ընթացքին ուր անգամ զումարուեցաւ իր վարչական մարմին եւ զբաղեցաւ եկեղեցական, մասնաւորապէս, կարգապահական, շինութեան եւ Սուրբ Տեղեաց իրանց վերաբերեալ ճօրհմութիւններով: Իսկ իր կրօնական ասեան չորս անգամ նիստ կազմելով, զբաղեցաւ ընթանեկան, ամուսնական եւ ժառանգական խնդիրներով:

Շր. փետ. 4.— Ս. Պատրիարք, օգտուելով Երիմով զանաւորու պատերազմէն, Տ. Գեղամ վրդ. ի նեւ այցելեց Անդրդրոյանի վեհապետ Էմիր Ապստոլյանի, որ Յոգանանու յայնկայս ամուսնի, իր երկրին սանձամայր, «Ալեմպի» կամուրջին մօտակայ արեգչեք տափասանի մը վրայ եկած էր քանի մը օր օղափոխութեան հանգիստ մընել վրանայակ խորաններու մէջ: Նորին Բարձրաւորութիւնը մեծ պատուով ընդունեց Ն. Ամենապատուաւորինը, տեղեկութիւններ հաշուց ընդհանուր Հայոց վիճակին վրայ, գոնուակութեամբ խօսեցաւ իր երկրին, մասնաւորապէս Ամմանի եւ Սալթի մէջ զանաւոր մեր ազգայիններուն մասին, եւ յայտնեց թէ շատ զոհ պիտի մնայ, եթէ յառաջիկային հանի այցելել նաեւ իր մայրաքաղաքը:

Բշ. փետ. 6.— Իր առողջութիւնը վերազատ ըլլալով, Ս. Պատրիարք վերադարձաւ Երուսաղէմ, ընկերակցութեամբ Տ. Գեղամ վարդապետի:

Եշ. փետ. 9.— Տպարանի տեսուչ նշանակուեցաւ Տ. Գարեգին վրդ. Պիլլուլիւեան:

Շր. փետ. 11.— Տ. Սմբատ Սրբազան մեկնեցաւ Յուպէ, վաղիկ Բարդուղէմ համար հոն,

Բշ. փետ. 13.— Տ. Սմբատ Եպիսկոպոս վերադարձաւ Յուպէ:

Գշ. փետ. 14.— Տճօրէն ժողովոյ Ասեմալպիք ընթացեցաւ Տ. Հայկազուն վրդ.:

Դշ. փետ. 15.— Սիւնի դեր-խմբագրութեան պատշոյր յանձնուեցաւ Տ. Նորայր վրդ. Պողոտեանի:

Ուշ. փետ. 17.— Սրբազան Պատրիարք, Տ. Սմբատ Սրբազանի եւ Տ. Գեղամ վարդապետի նեւ զնաց Պարան Տէր, ուր մնացին յետ միջօրէին:

Դշ. փետ. 22.— Անթիլիասի Կիլիկեան Դպրեմանի վերահասու Տ. Շանէ Եպս. Գասպարեան, Ս. Պատրիարքէն հրաւիրուած ըլլալով միասին անցընել Բաղամբուրական պահոց նախընթաց տարեկան օրեր, այս երեկոյ ժամանեց, եւ իւր եպիսկոպոս իր յերուսաղէմ առաջին այցելութեան առթիւ, ըստ տեղական սովորութեան, ամբողջ Միաբանութեան կողմէ «Հրաշափառ»ով առաջնորդուեցաւ ի Ս. Յակոբ, ուր իր ուխտը կատարել եւ Կիլիկիոյ զոյգ վեհերուն սիրոյ ուղիղը եւ իր շնորհակալութիւնը յայտնելու եկեղեցւոյ Միաբանութեան հաղորդել եւ յայտնել վերջ քալիօրով առաջնորդուեցաւ պատրիարքեանի դպիրներ, ուր Ն. Ամենապատուաւորինը սիրովոր օղջազարմանով ընդունեց իր երբեմնի միաբանակիցը, որուն նեւ զպարտական հաղորդեց յիշատակներով Դպրեմանէն կապուած է իր սիրտը:

Եշ. փետ. 23.— Երուսաղէմի Կառավարիչ Մր. Բամբէլ այցելեց Ս. Պատրիարք Հօր եւ տեսակցեցաւ Ս. Յարութեան եւ Բերդեմէմի Ս. Մնեղեան տանաւներու նորոգութեան խնդրոյն շուրջ:

Շր. փետ. 25.— Ըստ յատուկ հրաւերի, Ս. Պատրիարք Հայրը գերեկի նաւին սեղանակից եղաւ Ն. Վսեմութեան Բարձր Դոմիտրիին, իր ապարանքին մէջ, բազմաթիւ բարձրաստիճան պաշտօնասարներու եւ հիւրերու նեւ: Նորին Վսեմութիւնը, ընդունելով Ս. Պատրիարքին հրաւերը, իրիկնադէմին, իր հիւրերուն նեւ եկաւ տեսնել Ս. Յակոբեանց տանաւին կարգ մը նմազական եւ զեղարուեստական առարկաները:

Բշ. փետ. 27.— Ս. Պատրիարք, Տ. Սմբատ Սրբազանի եւ Պր. Կ. Նուրեանի նեւ այցելեց Քաղաքապետ Բաղդաթ Պէլի, որ ինքնաշարժի արկածի մը նետեւանով տունը կը մնար: Յետոյ այցելեց, նոյնպէս, զերմանական նոր հիւպատոսին:

Գշ. փետ. 28.— Ս. Պատրիարք, Տ. Շանէ Սրբազանի եւ Պր. Կ. Նուրեանի նեւ պատուոյ այց տուաւ Երուսաղէմի Կառավարիչ Մր. Բամբէլի: Յետոյ այցելեցին Ե. Բ. Ը. Նուրեանոյ նոյնակալ շէնքը, ուր ընդունուեցան պատուով եւ շնորհակալ հաստատութեան բոլոր մասերը: Կէս օրէ վերջ, Տ. Սմբատ Սրբազանի նեւ ամենին ի միտոսին զացին Ռէմիէ, տեսնելու համար նոր սկսուած վանապատկան վեց մրտանոցներու վերաշինութիւնը. ապա անցան Յուպէ եւ Թէլ Ավիվ, եւ երկուսն ալ վերադարձան վանք:

Պէլլուլի Կիլիկեան ազգայիններուն ի նպաստ Ս. Քաղաքի մէջ կատարուած հանգանակութենէն այսօր Ն. Ս. Ս. Սմանկ Կարողիկոսի դրկուեցաւ 108 անգոյ. ոսկի, բացի Յուպէի եւ Ռէմիէի մէջ հաւաքուած 67 ոսկիէն, որ նոյն նպատակաւ դրկուած էր շաբաթ մը առաջ: Նպատեսանաւ Յանձնախումբերուն կազմն ու անուանացանկն է հետեւեալը:

Կեղոնական Յանձնախումբ, որուն նախագահն է Լուսարարապետ Գր. Տ. Մեսրոպ Ս. Եպս. Նեմեան, Տեառն Հայկազուն Քեիլեան՝ ասեմալպետ, Կարպիս Ղազարեան՝ ասեմալպիք, Եսայի Գանգաւեան՝ գանձապետ:

Ա. Յանձնախումբ.— Ս. Յակոբեանց վանքին մէջ բնակող ազգայիններու յատուկ.— Տ. Պարգե վրդ. Վերանեան, Տեառն Բիւզանդ Սեւեմեան, Նիկողոս Չաքմազեան, Կարապետ Անդրեանեան:

Բ. Յանձնախումբ.— Պարիսպէն Ներսէս Կողոստայէմայի ազգային յատուկ.— Տ. Վահան վրդ. Կեղեան, Տեառն Նիկողոս Պետեմեան, Ոսկան Սահակեան, Կեղոյ Քալէեան:

Գ. Յանձնախումբ.— Պարիսպէն դուռն եւ Երուսաղէմի Հայր իւր Նաաթա Քաղաքապետ մէջ բնակող ազգային յատուկ.— Տ. Գարեգին վրդ. Պիլլուլիւեան, Տեառն Միքայէլ Թիւրիսեան, Կարպիս Ղազարեան, Մովսէս Աւետեան, Յարութեան Կարապետեան, Բենիամին Տէլիմէնեան:

ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԵՒ ԲԵՄԱԿԱՆ

Կիր. 5 փետ.— Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Յարութեան տաճարի հայկական Գողթնայի մատուռին մէջ. ժամարարն էր Տ. Հայրիկ արեղայ:

Կիր. 12 փետ.— Ս. Յակոբեանց տաճարին մէջ պատարագեց Տ. Տիրայր արեղայ. Տ. Կիրեղ վրդ. քարոզեց, Նիք առնելով ճաշու Աւետարանի օրուան ընթերցումէն, քաջատրեց թէ յախտնաւոր կեանքին հիմն է Հաւատքը, որ, Յիսուսի անձին զգացումը իբրեւ հոգեւոր կեանքի սկիզբ եւ

անունը տարրացնելով մարդուն բարոյական էութեան մէջ, անոր կ'ապահովէ փրկութեան երաշխիքը:

Յետոյ Ս. Պատրիարքը խօսեցաւ Պէյրութի հրքկիզեաններուն մասին, ազգուայէ կոչ ուղղելով ամէնուն զթարստութեան: Հաղորդեց անունները երեք հանգանակիչ Մասնախումբերու անդամներուն, որոնք, իւստարապետ Տ. Մեսրոպ Սրբազանի նախագահութեան ներքեւ, պիտի սկսին եւ յառաջ աշխին նպաստի հաւարման գործը:

● Կիր. փետր. 19.— Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Յարութեան մեր վերնամաստունին մէջ. ժամարարն էր Տ. Հայկազուն վրդ., բարոզեց Տ. Նորայր վրդ. «Երանի խաղաղարարաց, զի նորա որդի Աստուծոյ կոչեցցին» բնարանով:

● Դշ. փետր. 21.— Սրբոց Ղեւոնդեանց տօնին առթիւ՝ երէկ երեկոյեան նախատօնակէն վերջ, այսօր տեղի ունեցաւ հանդիսաւոր պաշտամունք եւ Ս. Էջմիածին եկեղեցւոյ մէջ մատուցուեցաւ Ս. Պատարագ. ժամարարն էր Տ. Կիւրեղ վրդ.: Ս. Պատրիարքը բարոզեց. բացատրեց թէ ո՞րքան նախական է կոչուիմը զոր ունին հոգեւորականները հաւատքի եւ մարտի հայրենասիրութեան գործին մէջ: Սոսկելով Վարդանանց պատերազմի եւ Քաղկեդոնի ժողովի մասին, ծանրացաւ այն կէտին վրայ թէ ո՞րն է կրօնքին համար կարեւորը. վիճելով թէ նուիրուիլ մինչեւ ցմահ. ու պանծացուց ոգին Սրբոց Ղեւոնդեանց, որոնք հաւատքի համար քանիւ պայքարելէ աւելի նախընտրեցին նահատակուիլ անոր համար, եւ փոխանակ Քաղկեդոնի՝ Աւարայր երթալով, յաջողեցան փրկել Հայ եկեղեցւոյ Հաւատքը եւ Հայ Հայրենիքը:

● Դշ. փետր. 22.— Ս. Վարդանանց վաղուայ տօնին առթիւ՝ երեկոյեան Ս. Յակոբեանց տաճարին մէջ կատարուեցաւ հանդիսաւոր նախատօնակ, որու միջոցին, ըստ աւանդական սովորութեան Ս. Պատրիարքը ի ձեռնին ունէր Հեթում Բ. ի արքայական մականը, որ Ս. Աթոռոյս զանծարանին պատմական նուիրականութիւններէն մին է:

● Էշ. փետր. 23.— Սրբոց Վարդանանց յիշատակի տօնը փառաւորուեցաւ մեծահանդէս պաշտամունքով. Ս. Պատրիարքը, որ ինչպէս Ղեւոնդեանց նոյնպէս եւ այս տօնին «Քրիստոս Աստուած մեր» մաղթանքը արտասանեց հոգեւանդն արտասանութեամբ նահատակաց խնկելի անուններուն, յետոյ ձաշու ընթերցուածի առէն կարդաց եւ աշխարհարարի վերածեց նաեւ եղիշէի պատմութեան ամենէն սրտայոյզ հատուածներէն մին: Հանդիսաւոր պատարագը մատուց, ըստ սովորութեան, վարժարանի տեսուչը՝ Տ. Տիրան վրդ., որ եւ բարոզեց, բացատրելով Վարդանանց նահատակութեան արժէքը՝ հաւատքի եւ ազգային զգացման տեսակէտով, եւ անոր փրկարար դերը ազգային կեանքի համար:

Իրկունը ժառանգաւորաց վարժարանի մեծ սրահին մէջ տեղի ունեցաւ զրպական հանդէս եւ թատերական ներկայացում. Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր նախագահութեամբ, բովանդակ Միարանութեան եւ խուռն ժողովրդեան ներկայութեամբ: Ժառանգաւորները շատ յաջողակ կերպով կատարեցին երկուքն ալ: Բացման խօսքէն վերջ, զոր կատարեց

Տ. Տիրան վրդ., աշակերտը երգեցին «Նորահրաշ» շարականը. յետոյ, Ա. Մանուկեան եւ Յ. Դնաճեան արտասանեցին յուսահոգի Դուրեան Սրբազան Պատրիարքին դեռ Միհրան Դուրեան եղած ժամանակ գրած ուսանաւոր մէկ տրամախօսութիւնը, «Մոռացա՛ր, եղբայր, զիշերն այն տխուր». ապա հինգ ժառանգաւորներ, Յ. Ապատեան, Ա. Պուրունտուգեան, Լ. Պէրեարեան, Կ. Շիրինեան եւ Հ. Առաքելեան, ներկայացուցին Պետրոս Դուրեանի սրտայոյզ մէկ ազգ. ողբերգութեան խորհրդաւոր դրուագներէն մին: Ս. Դուրեան արտասանեց Վարդանի ճառը. ի վերջոյ Թ. Ճէրէճեան, Ա. Լուսարարեան եւ Շ. Բաբուրեան ներկայացուցին «Վասակի իղծը» տեսարան մը, զոր մեծանուն գրագէտ Պ. Տիրան Կամարականի պատմական մէկ նորավիպակէն թատերական ձեւի վերածած էր Պ. Գ. Մխայեան, եւ որ հանդիսական երեկոյթին ամենէն տպաւորիչ մասը եղաւ.— Գրական քաժինին սկիզբը քանխօսեց Տ. Զգոն վրդ., նիւթ ունենալով «Հաւատքի եւ Հայրենիքի զաւափարը», եւ զեղեցիկ կերպով ցոյց տուաւ այդ երկու զգացումներուն փրկարար կցորդութիւնը հայ ազգային կեանքի մէջ: Իսկ փակման խօսքը արտասանեց Ս. Պատրիարքը, հանդէսէն եւ ներկայացումէն բարոյական եզրակացութիւններ հանելով ամէնուն համար:

● Ուր. 24 փետր.— Ըստ աւանդական սովորութեան եւ իրաւանց, Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ասորոց Ս. Մարկոս եկեղեցւոյ մէջ. ժամարարն էր Տ. Խորէն վրդ., իսկ բարոզեց Տ. Գեղամ վրդ.:

● Շր. 25. փետր.— Առաւօտուն հանդիսաւորապէս կատարուեցաւ Կոստանդնուպոլսոյ Ս. Ժողովոյ տօնին պաշտամունքը, իսկ երեկոյին փակեալ խորանի խորհրդաւոր արարողութիւնը. բոլոր սեղանները ծածկուեցան զեղարուեստական թանկագին վարագոյրներով, որոնք. ըստ սովորութեան կը փոխուին ամէն շաբաթ:

● Կիր. 26 փետր.— Բուն Բարեկենդանի առթիւ բարոզեց Ս. Պատրիարքը, բնարան առնելով լերան քարոզի եւ 16 խօսք, բացատրեց թէ հոգւոյն լոյսը, զոր ունի ամէն մարդ, պէտք է փայլի բարի գործերու առարինական կատարումին մէջ:

Երեկոյին հանդիսաւոր ընդհանուր ընթերց. եղաւ միաբանական սեղանատան մէջ. Տ. Սմբատ Սրբազան քաժակ առաջարկեց Ս. Պատրիարքին կենաց համար, քարեմաղթական օրագրին ուղերձով մը: Ն. Ամենպատուութիւնը քաժակ բարձրացուց Ամենայն Հայոց Ընդհ. Հայրապետին, Կիրիլիոյ զոյգ Կաթողիկոսներու եւ Կ. Պոլսոյ Ս. Պատրիարքի կենաց համար. ի վերջոյ երկարօրէն խօսեցաւ վանական կեանքի ներքին սրբութեան եւ կրօնական քաղաքավարութեան մասին, Մեծ Պահրի շրջանը ներկայացնելով պատեհութիւն հոգեկրթական մտամփոփման եւ աղօթքի, եւ ջերմագին մաղթանքներով քաժակ առաջարկեց Միարանութեան կենաց. սրբաւունջ եւ տպաւորիչ ուղերձ մը բրաւ նոյնպէս Տ. Շահէ Սրբազան, որուն ի յարգանս նաեւ սիրալիր ակնարկութիւն հիւսած էր Ս. Պատրիարքը իր խօսքերուն մէջ. խօսեցաւ նոյնպէս ժառանգաւորաց Վրժ. Տ. Տիրան վրդ.:

● Բշ. 27 փետր.— Տեսնենդառաջի տօնին առ-

թիւ, Ս. Յակոբեանց տաճարին մէջ հանդիսիւ պատարագեց Տ. Շահէ Սրբազան, եւ իմաստայից քարոզով մը բացատրեց թէ Քրիստոնէութիւնը ի՞նչպէս հոգեկան, իմացական եւ բարոյական կեանքի լուսաւորութիւն մը եղաւ մարդկութեան համար:

● Գշ. 28 փետր.— Մեծ Պահոց սկզբնաւորումին առթիւ, առաւօտեան ժամերգութենէ վերջ, ամբողջ Միաբանութիւնը, ըստ աւանդական սովորութեան ներկայացաւ Ս. Պատրիարք Հօր, որ մաղթանքներ քրաւ քարի պահրի, եւ քառասնորդական շրջանի բարեւոր վերջաւորութեամբ Ս. Յարութեան տօնի արժանաւորման համար:

ՆՈՒԻՐԱՏՈՒՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ՍԻՈՆԻՑ

Յօդպէի պատուական ազգայիններէն ազն. Տէր և Տիկին Խաչատուր Թադէոսեան, իրենց ամուսնութեան արժաթեայ յորելանի քսանեւհինգամական առթիւ տարեկան 17 բաժնեգին նուիրեցին Աթոռն ամսաթերթի: Ս. Պատրիարքը օրհնութեան եւ շնորհակալութեան նամակ մը ուղղեց ազնիւ նուիրատուներուն:

Մասնագաւառնիք

Պ. Արամ Արամեան, Գահիրէէն, Ս. Աթոռոյս նուիրած լինելով երկու օրինակ շաբաթական Թայմզ, փառակալմ անդիներէն բառարան մը, Շէքսպիրի ամբողջ գործոց հատոր մը եւ Robert Burnesի ամբողջ գործոց հատորը.— Նոյնպէս երկու օր առաջ ստացուած ըլլալով ի Բարիդ հանգ. Սվանեանի կտակի համաձայն իր ազն. եղբարց և քոյրերու կամքով և Պ. Վ. Թադէօրեանի Ս. Աթոռ զրկած 17 ձեռագիրները և յայնապակեայ նշխարապնակները, Ս. Պատրիարքը ամէնուն ալ գրեց օրհնութեան և շնորհակալութեան գիրեր:

Շնորհակալութեամբ ստացուած է Զիգակոյէ (Ամերիկա), Պ. Կարօ Գաղաղեանէ, ի Ս. Աթոռոյս, Ձեքշոյ Ծօլաօ լէթերը. ինչ. Պաշտօնաթերթիկին 1927 Վիտր. 1—1932 յունիս 1 հաւաքածուն, որուն մէջ ամբողջ են 1928, 1929, 1930 տարիները միայն, իսկ 1931 և 1932 պակասաւոր:

Բարեկաւատկան

Շնորհակալութեամբ կ'արձանագրենք Ս. Արոտոյս եղած Նեսեւեայ Նուրեմեր:

Եռներէն Սիթիէն Տիկ. Աստղիկ Գարակէօզեանէ տուար 15, Տիկ. Պայճառ Մ. Թէրզեանէ տ. 5, Տիկ. Ռաբէլ Թօլմասեանէ տ. 5, ձեռամբ Եռներէն Սիթիի Հօգ. Հովիւ Գեր. Տ. Մամբրէ Ծ. Վրդ. Գալֆահանի.— Գահիրէէն Պ. Սարգիսէ եգ. դահ. 10: Գասալայէն (Սուտան) Տիկ. Սամենիկ Շալվարճեանէ Սթեբլին 1: Վալանէն (Ֆրանսա) Արթ. Տ. Յակոբ Քնյ. Պօյաճեանէ Ֆրանք 40: Բարիդէն Տիկ. Մարիամ Միրզահանէ Ֆր. 10: Ֆրանսայէն Պ. Յովհ. Փենդերեանէ Ֆր. 10: Երուսաղէմ աջեկած Լոնտոնարնակ Պ. Յարութիւն Կ. Էսէֆեանէ Սթ. 1, և Վերջնոյ ձեռամբ Լոնտոնարնակ Տիկ. Էլիզ Պալահանէ Սթ. 1: Աղեքսանդրիայէն Տիկ. Լիւսի Չաքըրեանէ եգիպ. լիրա 1:

ՀԱՅՐ ՅԱԿՈԲՈՍ Վ. ՏԱՇԵԱՆ

Մեծանուն եւ մեծարժէք Մխիթարեանին մահը, զոր խմբագրութիւնս դառնագոյն վիշտով իմացաւ նախ աղգային լրաթերթերէ եւ ապա յատուկ մահազդէ, կը խցէ ոչ միայն իր Պատ. Միաբանութեան այլ նաեւ համօրէն ազգին սիրտը: Գիտէինք թէ իբր տառնեակ մը տարիներէ ի վեր ծանրապէս վտանգուած էր իր առողջութիւնը, բայց զէնդէս Ամօրեայի մինչև վերջը թիւերը թիւերուն մէջ շարունակուած իր մանրակրկիտ ուսումնասիրութիւնները յուսալ կուտային ամենուս թէ հայագիտական ուսումնասիրութեանց գործը տակաւին բազում տարիներ պիտի կարենար օգտուիլ իր բազմահմուտ միտքէն և բարձր տաղանդէն: Այդ յոյսն է որ անահնկալօրէն կը խորտակուէր ահա իր յանկարծահառ վախճանովը:

Խորիմաց և թափանցող մտաւորական՝ ժամանակին և միջավայրին բոլոր կարելի միջոցներովը լաւագոյնս պատրաստուած իր նախասիրած ազգայնէրին, Հ. Տաշեան ամենէն պատկառելի վարիչներէն մին եղաւ աղգային բանասիրութեան եւ ընդհանուր հայկական գիտութեանց շարժումին, որ շուրջ կէս դարէ ի վեր այնքան զնահատելի յառաջդիմութեամբ սկսած էր արդիւնաւորուիլ եւրոպացի հայագէտներէ ներշնչուած ուղղութեամբ եւ բազմաթիւ Մխիթարեան և ոչ-Մխիթարեան հոգեւորական և աշխարհական հայազգի գիտուններու աշխատութիւններով: Անկարելի է չխոստովանիլ թէ այդ ամէնուն մէջ բարձրագոյն հեղինակութեամբ փայլողներու կարգին կը պատկանէր ինքը, և այդ զգացումին լոյսովն է որ կարելի է չսփիլ իր մահուան պատճառած կորուստին մեծութիւնը:

Բնիկ Հայաստանցի, Բարձր Հայքէն, իր արիւնին մէջ նոյն իսկ կրելով իր ցեղային գիտակցութեան զգացումը, սը միշտ կարեւորագոյն ազգակ մըն է ազգի մը իմացական եւ բարոյական արժէքները ճանչնալու եւ զնահատելու գործին համար, եւ խոյս իր զարգացումն ընդունած ըլլալով Այտնեանի արբահայրութեան ամենէն ծաղկած շրջանին, հանգուցեալը կանոնէն և յաջողապէս կրցաւ բոլորանունէր տըրամադրել ինքնինքը՝ բանասիրի, քննադատի, պատմագէտի, լեզուագէտի իր ձգտումներուն, զորս այնքան հոյակապ կերպով արդիւնաւորեց հետզհետէ, ճշմարիտ գիտնականի անվիճելի ձեռնհասութեամբ: Հայ մատենագրութեան դաշտը եւ, ընդհանուր առմամբ, հայագիտութեան ոլորտը իրեն համար չունեցան անժանտի կէտ և անկիւն: Ամէն կողմ սփռեց իր քննող գաղաւթը:

մին լոյսը, և իր գրիչը, որ չգաղղրեցաւ շարժել մինչեւ վերջին շունչը, ամէն ուղղութեան վրայ տարածեց իր բեղուն մտքին արդիւնքները, գեղեցիկ և խնամուած երկերով:

Բայց ռուսումն դասական հայերէն լեզուի լեզուագիտութիւն հայկաբանական հակա դարձէն, որ թէեւ՝ իրրեւ ձեռնարկ՝ երկասիրութիւնն է Հ. Սպենեանի, բայց իրրեւ ուսումնասիրութիւն իր գործն է ամբողջովին, ինքը վերածնունդ և կատարելագործած ըլլալով վայն, ինչպէս նաեւ Հ. Գալթիսեանի Վերադառնալու պատարագամատոյցը՝ էն, զոր հրատարակելի վիճակի մէջ գնելու համար ահագին աշխատութիւն տարած է ինքը՝ դասաւորումի, ամբողջացումի և ծանօթարանութեան տեսակէտով, քանի աւելի են թուով՝ զուտ բանասիրական բովանդակութեամբ կռու աշն հատորները, որոնցմով հարստացուցած է վիճակեալներ Միսիթարեանի Վեգի Մատենագրարանի հրատարակութեանը շարքը: Առնցմէ կարեւոր մաս մը թարգմանութիւններ են Հիւպիւնի, Բրոքէլմանի, Կարիէրի, Կոնիքի, Ն. Մառի, Ֆէթիքի, Պէտէրսենի՝ հայագիտական և Անտէրընի, Փրատի և Կուտի եղբայր աշխարհագրական գործերուն: Իսկ միւսները՝ զուտ անձնական աշխատութիւններ: Այս վերջիններուն մէջ կան այնպիսիներ որոնց մէն մի հատորն ամբողջովին նուիրուած է միակ գործի մը ուսումնասիրութեանը, ինչպէս. Վեգի Պատմագիտութեան Գիտութեան Վերադառնալու, Վուտ-Կալիսիէնի, «Հայ Հնագրութիւն», միառարկայական գիտողութիւնները, և այլն: Իսկ միւսները հաւաքումներ են Վանք ուսումնասիրութեանը, այսինքն մէկու գրական երկեր, որոնց վախճանն է՝ լուսարանելով մասնակի հարցեր, դիւրացնել գրական շարժաններու կամ շարժումներու լիակատար ըմբռնումը և, այսպէս, գետին պատրաստել համագրական մեծ ուսումնասիրութեանը: Տաշեանի նման բաղմանմուտ միտք մը, աւելի այս վերջին տեսակին պատկանող ուսումնասիրութեանը ընդունակ, գիտնական ազնուամիտ անձնութեանը անհրաժեշտ ոգիներ էր որ կը տարուէր, իր ժամանակն ու տաղանդը այսպէս նուիրելու համար նախանիւթներու մշակման գործին, որմէ բնականաբար ուրիշներ պիտի օգտուէին յետոյ:

Նոյն այդ ոգին էր նաեւ անշուշտ որ իր մէջ ձնաւ հայ գրչագիրներու գիտական ցուցակագրութեան գաղափարը: Ըստ երեւոյթին անշուշտ և անձնական գոհացումի տեսակէտով յաճախ ապրեալստ և էպպէս տաժանելի այդ աշխատանքին, որուն օգուտը անկողնի է բանասիրութեան համար, ան լծուցեալ անձամբ մտտ կորովով և համբերութեամբ: Հայ Զեռագիրները իրենց գրական պարունակութեան, արուեստի հանգամանքներուն և պատմական պարագաներուն քննութեամբ ցանկագրելու, և անոնց անալիզ, յաւելուածոյ, պակասեալ և մատենագրական այլայլութեանց ենթարկուած մասերը ճանչնալով ճշգրիտ գործը կը պահանջէ ներկուտ հրատարակելու ազգային և մասամբ նաև օտար գրականութեանց: Այս պատճառաւ բո՛ւն գործին

մարդուն էր որ բարեբախտաբար կը վիճակուէր անոր առաջին ձեռնակը իր կազմած և 1895 ին հրատարակուած Ցուցակը, որ կը պարունակէր վիեննայի Միսիթարեան մատենագրարանի այն ատենի ձեռագրաց (թուով 573) նկարագրութիւնը միայն, իբրեւ գիտնական յօրինուած մանրապատում ցանկագրութիւն, մէն մի ձեռագրի բովանդակութեան մանրամասն վերլուծմամբ և ծանօթութիւններով, վերջը դրուած այբուբենական ընդարձակ ցուցակովը՝ որ մատենագիտական խիտ հանրագիտարանի մը ձևն ունի, հայկական գրչութեան և կազմարարութեան բաղմամբ լուսատիպ նմոյշներովը և զանազան համատեսական և բաղդատական ցուցակներովը և ամբողջին գերմաներէն լեզուով ամփոփումովը, Հայ բանասիրութեան պատմութեան մէջ թուական բացող կոթողական գործ մըն է, որ ինք միտակը պիտի կարենար անմահացնել իր հեղինակին անուամբ:

Ճշմարիտ գիտնականի այդ ոգին է որ կը տեսնուի որքան իր գործերուն տրուած խղճամիտ խնամքին մէջ և գրականութեան՝ որ գրչի դուստ, յստակ և անսթիկեթ արտայայտութեան շնորհը եղաւ, նոյնքան նաև բարձրորէն լուրջ իր նկարագրին ազնուութեանը մէջ, զոր անվրէպ զգացած են բոլոր անոնք որ անձամբ զինքը կրցած են ճանչնալ Նոյն այդ ոգին է զարմեալ որ կազմած էր անոր մէջ խորապէս ազգասէր Հայը, որ խանդավառաբար ունեցաւ միշտ իր ցեղին և անոր բոլոր արժէքներուն և նուիրականութիւններուն հանդէպ, ասոնց կարգին՝ մասնաւորապէս հանդէպ ազգային եկեղեցիին, որուն ընդդէմ ոչ մէկ խօսք եղած է երբեք իր շրթներէն և ոչ մէկ բառ իր գրչէն: Ընդհակառակն իրեն հետ յարաբերութիւն ունեցողներ վկայած են միշտ այն պատկառանքին մասին զոր անկա զգացած է անոր վերաբերմամբ:

Իբրեւ վերջաբան իր մեծարելի յիշատակին նուիրուած այս հակիթ՝ էջին, անկեղծօրէն կը բերուինք արձանագրելու յոյս մը և իղծ մը: Զօռնիք տարակոյս թէ իրեն նման բաղմամբ տակ բանասէր մը և մատենագիր մը պէտք է թողած ըլլայ զեռ անտիպ մեծ կամ փոքր գործեր կամ գրուածքներ, որոնց կարեւորութիւնը անուարելի է հայ բանասիրութեան և Հայագիտութեան համար ընդհանրապէս: Ներելի չէ՞ արդեօք ակնկալել որ իր մեծայարգ Միաբանութիւնը խորհի և անօրինէ պարտաւարտաճը անոնց հրատարակութեան համար: Մենք վստահ ենք որ ազգին մէջ պակաս պիտի չըլլան այսպիսի գաղափարի մը իրագործման համար նիւթապէս օգնելու տրամադիր ազնիւ հոգիներ: Այդ կերպով միայն, կը կարծենք, կարելի պիտի ըլլայ ազգովին յայտնի այն յարգանքը, որուն իրօք և իրաւամբ արժանի էր անմոռանալին Հ. Տաշեան: